

kojima su antički korijeni naše civilizacije prirasli za srce. Izvještaj o tome čitat ćete već u sljedećem broju časopisa!

Njime će započeti 15. godište novog niza časopisa LATINA ET GRAECA (prvi je niz, kao što znate, zgasnuo početkom Domovinskog rata). Kad smo se nakon višegodišnje stanke odlučili da ponovo pokrenemo zamašnjak usnulog časopisa vjerovali smo da će se taj zamašnjak sve bolje okretati i da će naš časopis ponovo dopirati do čitatelja. To se ustrajno ostvaruje, što stvaranjem novih svezaka i sadržajnošću njihovih stranica, a što porastom broja pretplatnika i čitatelja.

Stoga se nadamo da će vas i ovaj svezak razveseliti, ali da ćete jednako tako poželjeti da se i sljedeći što prije pojavi.

A hoće, u svibnju 2016.

Tomislav Mokrović

DIOMED: IZMEĐU MITA I KULTA

Grčki heroj Diomed, poznat prvenstveno iz Homerove *Ilijade*, nakon borbi pod Tebom kao jedan od epigona te brojnih junačkih djela pod zidinama slavnoga Ilija, zaplovio je – sukladno mitu - sa svojim drugovima prema obali južne Italije te dalje na sjever, osnivajući putem brojne gradove. Na svom je putu prošao i našim krajevima, a smrt ga je prema mitologiji stigla na nekom od jadranskih otoka. Nakon što smo u jednom od prošlih brojeva ovoga časopisa detaljnije obuhvatili i iznijeli sve izvore mitske priče vezane uz Diomedov život i djela, njegova putovanja i kult, u ovom ćemo se članku posvetiti izvorima koji govore o Diomedu na tlu Republike Hrvatske, točnije, na Jadranskoj obali.¹ U članku ćemo navesti sva mjesta na našoj obali koja se u izvorima spominju kao mjesta Diomedova štovanja s posebnim naglaskom na lokalitete koji su arheološki potvrđeni. Oni će biti detaljno obrađeni te popraćeni pregledom nalaza keramike, novca i drugih predmeta otkrivenih tijekom arheoloških iskopavanja. Također, želja nam je ovim člankom pokazati kako su ovakve naizgled nebitne teme i danas vrlo aktualne i izazivaju brojne polemike u znanstvenim krugovima. Također, priča o junaku Diomedu svjedoči o snažnom utjecaju koji je grčki svijet imao na naše prostore, o brojnim trgovačkim vezama koje su postojale na Mediteranu te o važnosti antičke kulture općenito.

Diomed na Jadranu

Štovanje kulta heroja Diomeda nakon njegove se smrti proširilo duž Italije u kojoj su, u gradovima koje je prema predaji osnovao sam Diomed, podizana svetišta i hramovi u kojima se Diomed štovao najprije kao heroj, a kasnije i kao bog. Osim u Italiji, Diomed je bio štovan i duž Jadrana, no tragove njegova kulta nalazimo i na području Grčke gdje je bio štovan zajedno s Dioskurima. Pauzanija nam tako donosi opis slike na atenskoj akropoli koja je prikazivala Diomeda kako iz Troje odnosi Paladij.

ἔστι δὲ ἐν ἀριστερᾷ τῶν προπυλαίων οἰκίημα ἔχον γραφάς· ὀπόσαις δὲ μὴ καθέστηκεν ὁ χρόνος αἴτιος ἀφανέσιν εἶναι, Διομήδης ἦν... ὁ δὲ τὴν Ἀθηνᾶν ἀφαιρούμενος ἐξ Ἰλίου.²

A na lijevo od propileja ima građevina sa slikama: a među onima koje vrijeme nije uništilo bijaše prikazan Diomed kako odnosi Atenu iz Troje.

Snažan i hrabar heroj Trojanskoga rata poslije smrti postao je, prema mitologiji, bog koji je vladao nepreglednim morima Ija, a njegov se kult javlja kao neka vrsta kompen-

¹ Vidi Mokrović, T., *Diomed: između mita i kulta*, Latina et Graeca, br. 27

² Pauzanija, Ἑλλάδος περιήγησις, 1, 22, 6

zacije za sve nepravde koje je pretrpio od barbara boraveći i ploveći Jadranskom obalom. Njegova su svetišta raštrkana duž obale, a njihov raspored vjerojatno ocrtava smjer plovidbe antičkih moreplovaca od 6. st. pr. Kr. naovamo.³ Sva ta svetišta poznata su nam gotovo isključivo zahvaljujući antičkim izvorima. Strabon tako piše da se veliko Diomedovo svetište nalazilo na sjevernome Jadranu, na granici Veneta i Histra gdje je njegov kult bio povezan s onim Here Argejke i Artemide Etoljanke.

ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν ἄξιον μνήμης, τὸ Τιμαυον· λιμένα γὰρ ἔχει καὶ ἄλλος ἐκπρεπὲς καὶ πηγὰς ἑπτὰ ποταμίου ὕδατος εὐθὺς εἰς τὴν θάλατταν ἐκπίπτοντος, πλατεῖ καὶ βαθεῖ ποταμῷ.⁴

U tom kutku Jadrana je i svetište Diomeda dostojno spomena, Timav; ima naime luku i predivan gaj i sedam izvora riječne vode koja ravno u more utječe, širokog i dubokog toka.

U nastavku saznajemo i na koji se način odvijalo štovanje Diomeda.

τῷ δὲ Διομήδει παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς ἀποδεδειγμένα τινὲς ἱστοροῦνται τιμαί· καὶ γὰρ θύεται λευκὸς ἵππος αὐτῷ, καὶ δύο ἄλση τὸ μὲν Ἴφρας Ἀργείας δεικνύται τὸ δ' Ἀρτέμιδος Αἰτωλίδος, προσμυθεύουσι δ', ὡς εἰκός, τὸ ἐν τοῖς ἄλσεσι τούτοις ἡμεροῦσθαι τὰ θηρία καὶ λύκοις ἐλάφους συναγελάζεσθαι, προσιόντων δὲ τῶν ἀνθρώπων καὶ καταψόντων ἀνέχεσθαι, τὰ δὲ διωκόμενα ὑπὸ τῶν κυνῶν, ἐπειδὴν καταφύγη δεῦρο, μηκέτι διώκεσθαι.⁵

A pripovijeda se da je kod Veneta prihvaćeno iskazivanje nekih časti Diomedu: naime, žrtvuje mu se i bijeli konj, i pokazuju se dva gaja, jedan Here Argejke, a drugi Artemide Etoljanke. A pričaju i, kako je uobičajeno, da su u tim gajevima zvijeri ukroćene i da su jeleni i vukovi zajedno u stadu, a prilaženje ljudi i draganje podnose, a ako su od pasa progonjene, kada onamo pobjegnu, više ih ne progone.

Osim što je bio štovan kao bog, na Jadranu je Diomed bio slavljn i kao heroj koji je donio grčku kulturu i civilizaciju na dotad barbarski prostor. U spomen njegove borbe sa zmajem na Korkiri podignut je njegov kip, a ta je epizoda povezana s pričom o potrazi za zlatnim runom i Argonautima.

³ D'Ercole, M. C., *Back from Troy: Diomedes and Other Heroes in the Ancient Mediterranean*, U: *Mediterranean Myths from Classical Antiquity to the Eighteenth Century*, Ljubljana 2006., str. 30-31.

⁴ Strabon, Γεωγραφικά, 5, 1, 8

⁵ Strabon, Γεωγραφικά, 5, 1, 9

...παρεγένετο εἰς Ἴταλίαν. εὐρῶν δὲ τηνικαῦτα τὸν ἐν τῇ Σκυθίᾳ δράκοντα λυμαινόμενον τὴν Φαιακίδα διέφθειρε τοῦτον τὴν τοῦ Γλαύκου χρυσὴν ἀσπίδα κατέχων νομίσαντος τοῦ δράκοντος τὸ χρυσοῦν δέρας εἶναι τοῦ κριοῦ. τιμηθεὶς δὲ ἐπὶ τούτῳ σφόδρα ἀνδριάντα κατασκευάσας ἰδρύσατο ἐκ τῶν λίθων τῶν ἐκ τῆς Ἰλίου.⁶

...stigao je u Italiju. A ondje je pronašao zmaja iz Skitije koji je pustošio zemlju Feačana i ubio ga imajući zlatni Glaukov štit jer je zmaj mislio da je to zlatna koža ovna. A zbog toga su ga silno štivali i podigao je kip od kamenja iz Ilija.

θεὸς δὲ οἱ Φαίακες σέβουσι τὸν Διομήδην οἵτινές εἰσι περὶ τὸ Ἴόνιον πέλαγος· οὗτος γὰρ τὸν δράκοντα ἀνεῖλεν ἐκεῖσε ἐλθόντα ἐκ Κόλχων πρὸς ζήτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρρους. τινὲς δὲ ληστήν ἤκουσαν τὸν δράκοντα. ἡ δὲ Φαιακία περὶ τὸν Ἴόνιον κόλπον ἐστίν, ὃ δὲ Ἴόνιος κόλπος κατὰ Λυκόφρονα καὶ Αἰσχύλον ἀπὸ Ἰοῦς ἐκλήθη.⁷

a bog; Feačani, koji su u Jonskome moru, štiju Diomeda; jer taj je ubio zmaja koji je onamo došao iz Kolhide da traži zlatno runo. A neki su čuli da je zmaj otimač. A Feakija je u Jonskom zaljevu, a Jonski je zaljev prema Likofronu i Eshilu nazvan po Iji.

Sličnu priču donosi i Heraklid Pontski, učenik Platonov i pročelnik njegove Akademije.

Κορκυραῖοι Διομήδην ἐπεκαλέσαντο. καὶ τὸν παρ' αὐτοῖς δράκοντα ἀπέκτεινεν. οἷς καὶ συνεμάχησε στόλῳ πολλῷ ἐς Ἰαπυγίαν ἐλθῶν πολεμοῦσι πρὸς Βρεντεσίους. καὶ τιμῶν ἔτυχεν.⁸

Korkirani su pozvali Diomeda. I ubio je zmaja koji je bio kod njih. I borio se s njima došavši s brojnim brodovljem u Japigiju kad su zaratili protiv Brindizija. I zato je bio časćen.

Diomedov kult bio je raširen i među Umbrijcima na prostoru središnjega Jadrana. Poštovali su ga kao svoga dobročinitelja o čemu svjedoči Pseudo-Skilaks.

ΟΜΒΡΙΚΟΙ. Μετὰ δὲ Σαυνίτας ἔθνος ἐστὶν Ὀμβρικοί, καὶ πόλις ἐν αὐτῇ Αγκῶν ἐστὶ. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος τιμᾷ Διομήδην, εὐεργετηθὲν ὑπ' αὐτοῦ. καὶ ἱερὸν ἐστὶν αὐτοῦ.⁹

⁶ Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 615.

⁷ Ibid., stih 627.

⁸ Heraklid Pontski, Περὶ πολιτειῶν, fragment 27

⁹ Pseudo-Skilaks, Περὶ πλους, 16

Umbrijci. A iza Samnićana je narod Umbrijaca, i u njih je grad Ankona. A taj narod štuje Diomeda, jer su od njega primili dobročinstva. I njegovo je svetište (ondje).

Govoreći o Diomedovu kultu ne možemo ne osvrnuti se i na njegovu povezanost s konjima. Naime, njegova se apulska žena zove Εὐίππη, on osniva gradove Ἄργος Ἴππιον i *Equus Tuticus*, a Homer ga u svojem epu zove „krotitelj konja“. Također, doznali smo da mu Veneti žrtvuju bijeloga konja dok je njegov otac Tidej izgrizao glavu svoga protivnika Melanipa (Μελάνιππος = crni konj). Prema Katičiću, „kad se uzme u obzir još podatak da je Diomed ubio zmaja, i da pri tom igra neku ulogu i zlato, ne može biti sumnje da u Diomedovu liku treba prepoznati indoeuropsko božanstvo plodnosti koje nam je u najnovije doba poznato iz ostataka praslavenske sakralne poezije sačuvanih u folklornoj predaji. Čini se pak da su u legendama o Diomedu na Zapadu kontaminirane grčke i stare italjske, apulske i venetske tradicije. (...) Koliko god su vijesti o Diomedovu svršetku kaleidoskopski nemirne i neuhvatljive, predočuju nam ipak najstariju povijest Jadrana do koje se može doprijeti na temelju sačuvanih zapisa.“¹⁰

Diomedove ptice

Mnogi su se autori u doba antike bavili pripovijestima o preobrazbi Diomedovih prijatelja u ptice koje, prema predaji, žive na Diomedovu otoku u Jadranu, napadaju barbare, a na grčkim lađama traže utočište. Budući da su te priče neraskidivo vezane uz Diomeda, smatramo važnim obraditi ih u ovome radu te donijeti najpoznatije antičke izvore koji su nam ih sačuvali. Na početku donosimo ulomak Likofronove *Aleksandre* iz kojeg saznajemo čitavo mnoštvo zanimljivosti.

πικρὰν ἑταίρων ἑπτερωμένην ἰδὼν
οἰωνόμικτον μοῖραν, οἱ θαλασσίαν
δαίταν αἰνέσουσι, πορκέων δίκην,
κύκνοισιν ἰνδαθέντες εὐγλήνοισι δομήν.
ράμφεσσι δ' ἀγρώσσοντες ἑλλόπων θοροῦς
φερώννυμον νησίδα νάσσονται πρόμου,
θεατρομόρφῳ πρὸς κλίτει γεωλόφῳ
ἀγυιοπλαστήσαντες ἐμπέδοις πομαῖς
πυκνὰς καλιάς, Ζῆθον ἐκμιμούμενοι.
οἰοῦ δ' ἐς ἄγραν κἀπὶ κοιταίαν νάπην
νύκτωρ στελοῦνται, πάντα φεύγοντες βροτῶν
κάρβανον ὄχλον, ἐν δὲ γραικίταις πέπλοις
κόλπων ἰαυθμοὺς ἠθάδας διζήμενοι,

¹⁰ Katičić, R., *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975., str. 77-78.

καὶ κρῖμα χειρῶν κἀπιδόρπιον τρύφος
μάζης σπάσονται, προσφιλὲς κνυζούμενοι,
τῆς πρὶν διαίτης τλήμονες μεμνημένοι.¹¹

Vidjeviši gorku krilatu sudbinu drugova združenu s pticama, koje će hvatiti morski život poput ribara, prikazujući se kao lijepo iskićeni labudovi. A loveći kljunovima riblje sjeme nastanjujući otočić koji nosi ime njihova vođe, uz brežuljak nalik teatru što strši iz zemlje poredahu zgusnuto gnijezda kao po ulicama na čvrstim odrescima drveta, oponašajući Zeta. A zajedno će ići u lov i na lijeganje šumske gudure noću, bježeći od svake družine barbarskih smrtnika, a u grčkim peplosima tražeći njedra na koja su navikli, i iz ruku istrгнуvši mrvice i komad kruha od večere, umilno će cvrkutati, sjećajući se nesretnici prijašnjega života.

Prema Jeleni Marohnić, „motiv ptica koje žive zajedno i grade ptičje zidine tumači se kao uspomena na neku neuspjelu raniju kolonizaciju, a motiv razlikovanja Grka i barbara kao izraz nesigurnosti Grka u barbarskom okruženju na Jadranu u 4. st. pr. Kr.“.¹² Naime, lako je zamisliti da su Grci prilikom plovidbe Jadranom nailazili na ratoborne barbare poput Ilira s kojima su se sukobljavali, koji su im uništavali brodove i pljačkali kolonije. Također je moguće, a kako to navodi i Radoslav Katičić, da se u pričama o Diomedu na Zapadu sačuvala uspomena na te sukobe.¹³ Marohnić nadalje smatra da „iako se ptice često pojavljuju u grčkim mitovima, uglavnom je prihvaćeno mišljenje da one same kod Grka nisu bile predmet kulta. Među brojnim elementima mita o Diomedu na Zapadu, motiv o preobrazbi njegovih drugova u ptice ističe se kao aition (grč. τὸ αἴτιον = uzrok; mit koji tumači postanak nečega), i to je jedan od mitova koji tumače nešto iz krajolika – ptice koje se gnijezde na liticama Diomedova svetog otoka.“¹⁴

Obradujući motiv Diomedovih ptica, Marohnić je uočila tri elementa koji se javljaju u svim sačuvanim helenističkim izvorima.¹⁵ Prvi od njih pretvorba je Diomedovih prijatelja u ptice o čemu svjedočanstva nalazimo u sholijama uz *Aleksandru*.

οἱ γὰρ ἑταῖροι τοῦ Διομήδους ὀδυρόμενοι τὰς τοῦ ἥρωος συμφορὰς μετεβλήθησαν εἰς ὄρνεα τὰ καταρράκτας λεγόμενα· εἰσὶ δὲ ὅμοια κύκνοις, οἵτινες διάγουσιν ἐν τῇ Διομηδεῖα νήσῳ· κείται δὲ αὕτη ἐν τῷ Ἀδρία. οἰκοῦσι δὲ οὗτοι οἱ ὄρνευες ὥσπερ πόλιν. ὑπὸ γὰρ τὸν ὄρθρον

¹¹ Likofron, *Aleksandra*, stihovi 594-609.

¹² Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 44.

¹³ Katičić, R., *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, (1975), str. 58.

¹⁴ Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 43.

¹⁵ Ibid., str. 44.

βρέχουσι τὸν τόπον ταῖς πτέρυξι καὶ ραίνουσι πάλιν βρέχοντες, εἶτα εἰς ἄγραν πορεύονται καὶ τὰ ληφθέντα θέντες ὁμοῦ διαιροῦσιν ἀλλήλοις.¹⁶

Jer drugovi Diomedovi tugujući zbog nesreće heroja pretvorili su se u ptice koje se nazivaju katarakte; a slične su labudovima, i nastanjene su na Diomedovom otoku. A taj leži na Jadranu. A te ptice žive kao u gradu. Naime, od svitanja moče mjesto krilima i prskaju opet močeći, a zatim idu u lov i lovinu stavljaju na hrpu i dijele jedne s drugima.

...οἱ δὲ φίλοι αὐτοῦ κλαίοντες τὸν ἥρωα μετεβλήθησαν εἰς ὄρνεα ὅμοια κύκνοις. καὶ περὶ τὰ βάρβαρα φεύγει καὶ φοιτᾷ παρ' Ἑλλήσιν ὥστε καὶ ἐκ χειρῶν αὐτῶν λαβεῖν τροφᾶς καὶ δύνειν εἰς τοὺς κόλπους.¹⁷

...a njegovi su se prijatelji oplakujući junaka pretvorili u ptice nalik labudovima. I od barbara bježe i Helenima prilaze i čak im iz ruku uzimaju hranu i ulaze u njedra.

Osim Likofrona i sholijasta o pticama piše i Antonin Liberal.

...ἐν τῇ νήσῳ πάντας ἔντομα θύοντας ἐπιφανέντες οἱ Ἰλλυριοὶ τοὺς Δωριεῖς· Διὸς δὲ βουλή τὰ σώματα μὲν ἠφανίσθη τῶν Ἑλλήνων, αἱ ψυχαὶ δὲ μετέβαλον εἰς ὄρνιθας. καὶ ἔτι νῦν Ἑλληνικὴ μὲν ἐπὶ καθορμίσηται ναῦς, φοιτῶσι πρὸς αὐτοὺς οἱ ὄρνιθες, Ἰλλυρικὴν δὲ φεύγουσι ναῦν καὶ ἀφανίζονται πάντες ἐκ τῆς νήσου.¹⁸

...i Iliri nasrnuvši na otok pogubiše sve Dorane dok su žrtvovali; a po želji Zeusa tijela Helena nestala su, a duše su se pretvorile u ptice. I još i sad kad god grčka lađa pristane, ptice lete prema njima, a od ilirskih lađa bježe i sve nestaju s otoka.

O pretvorbi u ptice čitamo i kod Antigona iz Karista, helenističkoga historičara i etnografa iz 3. st. pr. Kr.

περὶ μὲν τῶν ζώων Λύκον μὲν ἐν τῇ Διομηδεῖα τῇ νήσῳ φησὶν <ὁ Καλλίμαχος> ἰστορεῖν τοὺς ἔρωδιους ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων, ὅταν παραβάλλη τις εἰς τοὺς τόπους, οὐ μόνον ψαυομένους ὑπομένειν, ἀλλὰ καὶ προσπετομένους εἰς τοὺς κόλπους ἐνδύνειν καὶ σαίνειν φιλοφρόνως** λέγεσθαι δὲ τι τοιοῦτον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὡς τῶν Διομήδους ἐταίρων εἰς τὴν τῶν ὀρνέων τούτων φύσιν μετασχηματισθέντων**¹⁹

¹⁶ Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 594. (E. Scheer 206, 28)

¹⁷ Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 592. (E. Scheer 206, 28)

¹⁸ Antonin Liberal, *Metamorfoze*, 37

¹⁹ Antigon iz Karista, *Čudnovate priče*, 172

*Kaže Kalimah da pripovijeda Lik o životinjama na Diomedovu otoku nalik čapljama koje, kad god neki od Helena dođe na to mjesto, ne samo da podnose doticanje, nego i da im prilaze pa se zavlače u njedra i rado se maze,** a da se kod domaćih ljudi priča nešto kao da su se Diomedovi prijatelji preobrazili u ta ptičja stvorenja***

I Stefan Bizantinac donosi istu priču.

καὶ νήσος ἡ Διομήδεια, ἐν ἣ οἱ ἔρωδιοὶ χειροθήεις προσπετόμενοι καὶ εἰς τοὺς κόλπους δύνοντες, οὓς φασιν ὅτι τοὺς ἐταίρους Διομήδους ἐκεῖ εἰς ὄρνιθος μετασχηματισθῆναι.²⁰

I otok Diomedija, na koji dolijeću pitome čaplje i zavlače se u njedra, za koje se govori da su se ondje Diomedovi prijatelji preobrazili u ptice.

Marohnić kao drugi od tri uobičajena elementa izdvaja „junakov sveti otok“ za koji smatra da „potječe od homerskih otoka blaženih na kojima su završavali junaci Trojanskoga rata“.²¹ Prema danas poznatim antičkim izvorima prvi spomen Diomedova otoka nalazimo u sholiji uz Pindarovu 10. odu u kojoj Ibik, između ostalog, pjeva:

...καὶ ἔστι περὶ τὸν Ἀδρίαν Διομήδεια νήσος ἱερὰ, ἐν ἣ τιμάται ὡς θεός.²²

...i na Jadranu je sveti Diomedov otok, na kojem se štuje kao bog.

Strabon nam u svojoj *Geografiji* donosi vijest o dva Diomedova otoka.

ἐν δὲ τῇ πλησίον θαλάττῃ δύο νήσοι Διομήδειαί προσαγορευόμεναι, ὧν ἡ μὲν οἰκεῖται, τὴν δ' ἐρήμην φασὶν εἶναι· ἐν ἣ καὶ τὸν Διομήδη μυθεύουσιν ἀφανισθῆναι τινες καὶ τοὺς ἐταίρους ἀπορνηθῆναι, καὶ διὴ καὶ νῦν διαμένειν ἡμέρους καὶ βίον τινα ζῆν ἀνθρώπινον τάξει τε διαίτης καὶ τῇ πρὸς ἀνθρώπους ἡμερότητι τοὺς ἐπιεικεῖς, ἀπὸ δὲ τῶν κακούργων καὶ μιαρῶν φυγῆ.²³

A u obližnjem su moru dva otoka koji se nazivaju Diomedovi, jedan je nastanjen, a drugi, kako se govori, pust; neki pripovijedaju da je na tome Diomed nestao i da su njegovi drugovi pretvoreni u ptice, i da i sad provode dane i žive život nešto nalik ljudskom, ne samo uređeno i zbog naklonosti prema ljudima, nego i zbog bježanja od zlih i opakih.

Dva Diomedova otoka, prema Dionisijevu zemljopisnom priručniku, spominje i bizantski učenjak Eustatije, mitropolit solunski koji je živio i djelovao u 12. stoljeću.

²⁰ Stefan Bizantinac, *Ethnica*

²¹ Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 45.

²² Sholija uz Pindarovu 10. odu, stihovi Ibika iz Regija (Bergk *Fragm.* 38)

²³ Strabon, *Geografija*, knjiga 6., III., 9.

Ἄλλοι δὲ δύο ἱστοροῦσι τὰς τοῦ Διομήδους νήσους. Τῶν δὲ δύο τούτων νήσων τὴν μὲν οἰκεῖσθαι φασιν, ἧς καὶ μεμνησθαι δοκεῖ ὁ Διονύσιος, τὴν δὲ ἔρημον εἶναι, ἐν ἧ καὶ τὸν Διομήδην ἀφανισθῆναι λέγουσι, καὶ τοὺς ἑταίρους ἐκεῖ ἀπορνηθῆναι, ὡς καὶ ὁ Λυκόφρων φησίν.²⁴

A drugi pripovijedaju o dva Diomedova otoka. A od ta dva otoka govore da je jedan naseljen, za koji mi se čini da ga Dionis spominje, a drugi da je pust, na kojem govore da je Diomed nestao, i da su se ondje drugo- vi pretvorili u ptice, kako i Likofron govori.

O otoku na prijelazu iz 2. u 3. st. piše i Klaudije Elijan.

καλεῖται τις Διομήδεια νῆσος, καὶ ἔρωδιους ἔχει πολλούς. οὗτοι, φασί, τοὺς βαρβάρους οὔτε ἀδικοῦσιν οὔτε αὐτοῖς προσίασιν· ἐὰν δὲ Ἕλληνας κατάρη ξένος, οἱ δὲ θεία τι δωρεᾶ προσίασι πτέρυγας ἀπλώσαντες οἰοῦναι χεῖρας τινὰς ἐς δεξιῶσιν τε καὶ περιπλοκάς. καὶ ἀπτομένων τῶν Ἑλλήνων οὐχ ὑποφεύγουσιν, ἀλλ' ἀτρεμοῦσι καὶ ἀνέχονται, καὶ καθημένων ἐς τοὺς κόλπους καταπέτονται, ὥσπερ οὖν ἐπὶ ξένια κληθέντες. λέγονται οὖν οὗτοι Διομήδους ἑταῖροι εἶναι καὶ σὺν αὐτῶ τῶν ὄπλων τῶν ἐπὶ τὴν Ἰλιον μετεσχηκέναι, εἶτα τὴν προτέραν φύσιν ἐς τὸ τῶν ὀρνίθων μεταβαλόντες εἶδος, ὅμως ἔτι καὶ νῦν διαφυλάττειν τὸ εἶναι Ἕλληνες τε καὶ Φιλέλληνες.²⁵

Neki otok naziva se Diomedov, i ima mnogo čaplji. Govore da one niti barbarima škode niti im prilaze; a ako stranac Heleni pristane, one po nekom božjem daru prilaze mu raskrilivši krila kao neke ruke za rukovanje i zagrljaj. I kad ih Heleni dodiruju ne bježe, niti se boje i podnose to, i kad sjede, zavlache im se u njedra, kao da su u goste pozvane. A govori se da su to Diomedovi drugovi i da su s njim bili dio oružanog pohoda na Ilij, a zatim su prvotni lik promijenili u ptičji, pa još i sad pažljivo čuvaju to da su Heleni i da vole Helene.

Kao treći element koji je zajednički svim izvorima o Diomedovu otoku Marohnić navodi ponašanje ptica.²⁶ Naime, „ptice na Diomedovu otoku posebne su po tome što razlikuju Grke od barbara: u svim su izvorima Grcima sklone te im same prilaze i čak im se umiljavaju, a barbarima su nesklone“,²⁷ a što se može vidjeti u izvorima koji su netom citirani. Iz helenističke književnosti prešao je ovaj motiv i u rimsku književnost. Tako kod Vergilija čitamo:

²⁴ Eustatije, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν

²⁵ Klaudije Elijan, *De Natura Animalium*, knjiga 1., 1.

²⁶ Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 47.

²⁷ Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 47.

*Nunc etiam horribili visu portenta secuntur
Et socii amissi petierunt aethera pennis
Fluminibusque vagatur aves – heu dira meorum
Supplicia – et scopulos lacrimosis vocibus implent.²⁸*

*I sad me progone čudesni znaci grozni za gledanje i izgubljeni prijatelji
poletjeli su krilima u zrak i kao ptice se klate po rijekama – jao kako su
grozno kažnjeni moji – i ispunjaju stijene plačnim glasom.*

Vergilija slijedi Ovidije koji u svojim *Metamorfozama* donosi slikovit opis pretvorbe Diomedovih prijatelja u ptice.

...cui respondere volenti
Vox pariter vocisque via est tenuata, comaeque
In plumas abeunt, plumis nova colla teguntur
Pectoraque et tergum, maiores brachia pennas
Accipiunt, cubitusque leves sinuatur in alas.
Magna pedis digitos pars occupat, oraque cornu
Indurata rigent finemque in acumine ponunt.
Hunc Lycus, hunc Idas et cum Rhexenore Nycteus,
Hunc miratur Abas: et dum mirantur, eandem
Accipiunt faciem, numerusque ex agmine maior
Subvolat et remos plausis circumvolat alis.
Si volucrum quae sit dubiarum forma, requiris,
Ut non cygnorum, sic albis proxima cygnis.²⁹

A kada je želio odgovoriti, jednako su mu se istanjili glas i put glasa, i kosa se u perje pretvorila, vrat, koji je poprimio novi oblik, i prsa i leđa prekrilo je perje, a ruke su dobile veća pera, i laktovi su se savili u laka krila. Velik dio stopala zauzeo je prste, i usta se ukočila od stvrđnute rožine i dobila oštar vrh. Ovom su se čudili Lik, Ida i Niktej s Reksenorom, i Aba: i dok se čude, dobivaju isti oblik, i većina moje ćete polijeće i mahanjem krila leti oko brodskih vesala. Ako pitaš kakav je oblik tih čudnih ptica, ako nisu labudovi, opet su slične bijelim labudovima.

Cjelovitu verziju legende, temeljenu na zapisima Marka Terencija Varona, prenosi nam i kasnoantički crkveni pisac Aurelije Augustin.

Eiusque socios in volucres fuisse conversos non fabuloso poeticoque mendacio, sed historica adtestatione confirmant. Quin etiam templum eius

²⁸ Vergilije, *Eneida*, pjevanje 11, stihovi 271-274.

²⁹ Ovidije, *Metamorfoze*, pjevanje 14, stihovi 497-509.

*esse aiunt in insula Diomedea, non longe a monte Gargano, qui est in Apulia, et hoc templum circumvolare atque incolere has alites tam mirabili obsequio, ut aquam impleant et aspergant; et eo si Graeci venerint vel Graecorum stirpe prognati, non solum quietas esse, verum et insuper adulare; si autem alienigenas viderint, subvolare ad capita tamque gravibus ictibus, ut etiam, perimant, vulnerare. Nam duris et grandibus rostris satis ad haec proelia perhibentur armatae.*³⁰

I tvrde da su mu se drugovi pretvorili u ptice i to ne kao bajoslovnu pjesničku legendu, nego kao da je povijesno posvjedočeno. Govore da je njegov hram na otoku Diomediji, nedaleko od brda Gargana, koje je u Apuliji, i da oko toga hrama lete i tamo stanuju te ptice začuđujuće poslušno, čak vodu ulijevaju i izlijevaju; i ako onamo dođu Grci ili rođeni od grčkog izvora grčkih korijena, ne samo da su mirne, nego se povrh toga i umiljavaju; ako pak vide tuđince, zalijeću im se prema glavama i ranjavaju ih tako teškim udarcima da ih čak i ubijaju. Naime, tvrdim i velikim kljunovima dovoljno su naoružane za takvu bitku.

Kako su Diomedove ptice izgledale piše nam Plinije Stariji koji je taj opis preuzeo od mauretanskog kralja Jube koji je živio na prijelazu iz 1. st. pr. Kr. u 1. st.

*Nec Diomedias praeteribo aves. Iuba cataractas vocat, et eis esse dentes oculosque igneo colore cetero candidis tradens. Duos semper his duces: alterum ducere agmen, alterum cogere. Scrobes excavare rostro, inde crate consternere et operire terra quae ante fuerit egesta; in his fetificare. Fores binas omnium scrobibus: orientem spectare quibus exeant in pascua, occasum quibus redeant. Alvum exoneraturas subvolare semper et contrario flatu. Uno hae in loco totius orbis visuntur, in insula, quam diximus nobilem Diomedis tumulo atque delubro contra Apuliae oram, fulicarum similes. Advenas barbaros clangore infestant, Graecis tantum adulantur miro discrimine, velut generi Diomedis hoc tribuentes, aedemque eam cotidie pleno gutture madentibus pinnis perluunt atque purificant, unde origo fabulae Diomedis socios in earum effigies mutatos.*³¹

Neću mimoići Diomedove ptice. Juba ih naziva katarakte, i pripovijeda da su im zubi i oči ognjene boje dok su inače bijele; dvije su im od njih uvijek vođe: jedna vodi jato, a druga mu je na začelju. Kljunovima dube jame, a onda ih pokrivaju pleterom i na nj sipaju zemlju što je prije bila iskopana; u njima se legu. Sve jame imaju dvoja vrata: na istok gledaju

³⁰ Aurelije Augustin, *De Civitate Dei*, 18., 16-17.

³¹ Plinije Stariji, *Naturalis Historiae*, knjiga 10., 126-127.

ona kroz koja izlaze na pašu, na zapad ona kroz koja se vraćaju; da bi rasteretile trbuh uvijek uzlijeću, i to protiv vjetra. Na cijelom se svijetu te ptice susreću samo na jednom mjestu, na otoku za koji smo rekli da je poznat po Diomedovu grobu i svetištu pred apulskom obalom, a slične su liskama. Pridošlim barbarima dosađuju kricima, a samo Grcima se umiljavaju čudesno ih razlikujući, kao da to čine Diomedovu rodu za ljubav, i svakoga dana peru taj hram i čiste ga punih grla i mokrih krila, pa je odatle nastala priča da su to Diomedovi drugovi koji su se pretvorili u njihov lik.³²

Opširan i iskićen opis Diomedovih ptica, njihov izgled, ponašanje i podrijetlo donosi nam Julije Solin, pisac 2./3. stoljeća. Opis je vrlo sličan Plinijevu, istina, nešto bogatiji. I ovdje je izvor Juba.

*Insula quae Apuliae oram videt tumulo ac delubro Diomedis insignis est et Diomedes aves sola nutrit; nam hoc genus alitis praeterquam ibi nusquam gentium est, idque solum poterat memorabile iudicari, nisi accederent non omittenda. Forma illis paene quae fulicis, color candidus, ignei oculi, ora dentata; congreges volitant nec sine ratione pergendi; duces duo sunt, qui regunt cursum: alter agmen anteit alter insequitur; ille ut ductu certum iter dirigat, hic ut instantia urgeat tarditatem. Haec in meantibus disciplina est. Cum fetificum adest tempus, rostro scrobes excavant, deinde surculis inversum superpositis imitantur texta cratium; sic contegunt subtercavata et ne operimenta si desint, forte lignorum cassa venti auferant, hanc struicem premunt terra quam egresserant cum puteos excitarent. Sic nidos moliuntur bifori accessu, nec fortuito, adeo ut ad plagas caeli metentur exitus vel ingressus; aditus qui dimittit, ad pastus in ortum destinatur, qui excipit revertentes versus occasui est, ut lux et morantes excitet et receptui non denegetur. Levaturae aluum adversis flatibus subuolant, quibus proluvies longius auferatur. Iudicant inter advenas: qui Graecus est propius accedunt et quantum intellegi datur ut civem blandius adulantur, si quis erit gentis alterius, involant et impugnant. Aedem sacram omni die celebrant studio eiusmodi: aquis imbuunt plumas alisque inpendio madefactis confluunt rorulentae; ita aedem excusso umore purificant; tunc pinnulis superplaudunt, inde disceditur quasi pertracta religione. Ob hoc ferunt Diomedis socios aves factos. Sane ante adventum Aetoli ducis nomen Diomedes non habebant, inde sic dictae.*³³

³² Preveo Radoslav Katičić, *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975.

³³ Julije Solin, *De Mirabilibus Mundi*, 2, 45-50.

Otok što gleda prema apulskoj obali znamenit je po Diomedovu grobu i svetištu i jedino na njem žive Diomedove ptice: naime ta vrsta ptice osim ondje nigdje na svijetu ne postoji. I to se samo po sebi moglo smatrati vrijednim pažnje da k tomu ne dolazi još i drugo što ne valja izostaviti. Lik im je gotovo isti kao i liskama, boja im je bijela, oči ognjevite, kljun zubat: lete u jatu i ne bez reda u pokretu: dvije ptice vode i one upravljaju kretanjem: jedna se kreće ispred jata, a druga ga slijedi: ona prva da svojim vodstvom upravi na pouzdan smjer, a ona druga da upornim nadilaženjem požuruje sporost. Takav im je poredak na putu. A kad dođe vrijeme da se plode, kljunom kopaju jame, a zatim grančicama što ih naopake stavljaju odozgor tvore nešto kao pleter: tako pokrivaju ono što su odozdo iskopali, i da ne bi možda vjetrovi odnijeli lako drvo ako na njem ne bi bilo utega, opterećuju tu gradnju zemljom koju su izvadili kad su dubili rupe. Tako grade gnijezda s dva pristupa, i to ne kako bilo, nego tako da su izlaz i ulaz okrenuti prema određenim stranama neba: prolaz kroz koji izlaze da traže hranu okrenut je prema izlasku Sunca, a onaj koji ih prima kada se vraćaju okrenut je prema zapadu, tako da ih svjetlo potiče ako bi se dulje zadržavali u gnijezdu i da im ne bude uskraćeno kada se vraćaju. Kad hoće olakšati trbuh, lete protiv vjetra da bi on odnio izmet što dalje. Među došljacima prave razliku: ako je tko Grk, prilaze mu bliže, i koliko se to može razabrati, umiljavaju mu se blago kao sugradaninu, a ako tko bude drugoga kojeg roda, napadaju ga u letu i obaraju se na nj. A svetu zgradu svakoga dana paze na ovaj način: vodom namoče perje i krilima što su pomno smočena okupljaju se onako rosne: tako čiste hram vlagom koju otresaju: zatim udaraju po tome krilima: zatim se razilaze kao da su obavile vjerski obred. Zato pričaju da su se to Diomedovi drugovi pretvorili u ptice. Prije nego je došao etolski vođa nisu se, dakako, zvale Diomedove. Od tada su tako nazvane.³⁴

Sličnu priču donosi i ranosrednjovjekovni pisac Izidor Seviljski.

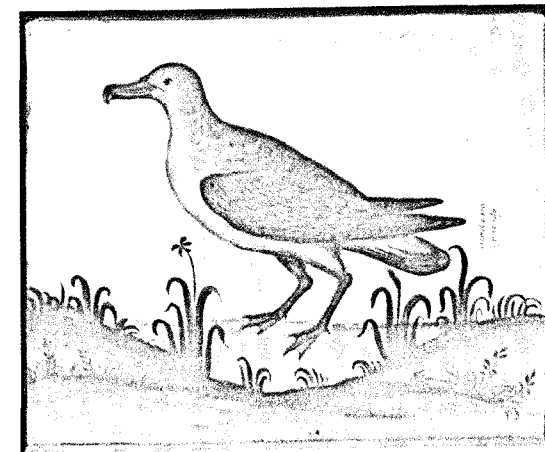
Diomedias aves a sociis Diomedis appellatas, quos ferunt fabulae in easdem volucres fuisse conversos; forma fulicae similes, magnitudine cygnorum, colore candido, duris et grandibus rostris. Sunt autem circa Apuliam in insula Diomedia inter scopulos litorum et saxa volitantes; iudicant inter suos et advenas. Nam si Graecus est, propius accedunt et blandiunt; si alienigena, morsu inpugnant et vulnerant, lacrimosis quasi vocibus dolentes vel suam mutationem vel regis interitum. Nam Diomedes

³⁴ Preveo Radoslav Katičić, *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975.

*ab Illyriis interemptus est. Haec autem aves Latine Diomediae vocantur, Graeci eas ἐρωδιούς dicunt.*³⁵

Diomedove ptice, nazvane po Diomedovim drugovima, o kojima se priča da su se pretvorili u ptice; po obliku su slične liskama, a po veličini labudovima, boja im je bijela, kljunovi tvrdi i veliki. Nalaze se kod Apulije i na Diomedovu otoku i lijeću oko obalnog grebenja i stijenja; prave razliku između svojih i došljaka. Naime, ako je Grk, prilaze mu bliže i maze se; ako je tuđega roda, napadaju ga ugrizom i ranjavaju, tugujući kao nekim suznim glasom ili nad svojom pretvorbom ili nad kraljevom pogibijom. Diomeda su naime ubili Iliri. Te se pak ptice latinski zovu Diomedove, a Grci za njih kažu da su čaplje.³⁶

Nakon što smo citirali većinu antičkih izvora vezanih za Diomedove ptice važno je nakratko se posvetiti pitanju koje je mučilo još antičke učenjake. Naime, s obzirom na mnoštvo izvora koji opisuju izgled, ponašanje i glasanje ovih ptica još se od antičke tragalo za pticom koja se krije iza tih opisa. Kao što se iz ranijih citata može iščitati Grci su tu pticu identificirali kao čaplju, dok su latinski autori taj termin preuzeli i nastavili se njime koristiti. Kada govore o pticama koje napadaju, barbare pisci govore o ptici katarakti, dok su u suvremeno doba u antičkim opisima Diomedovih ptica prepoznali kaukala (*Calonectris diomedea*). Marohnić navodi da riječ kaukal u hrvatskom jeziku može označavati i galeba, a porijeklo joj je grčko.³⁷

1. Kaukal (*Calonectris diomedea*), Ulisse Aldrovandi, početak 18. st., danas u Bibliotheca Universita di Bologna

³⁵ Izidor Seviljski, *Etymologiae sive origines*, knjiga 12., VII., 28-29.

³⁶ Preveo Radoslav Katičić, *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975.

³⁷ Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 53.

Problem oko poznavanja kaukala nastao je zato što su „*kaukali pučinske ptice, koje su i u antici i danas dobro poznavali samo mornari. Na obali se rijetko viđaju pa su većini ljudi daleke i nepoznate, i stoga odličan materijal za mit.*“ Ornitolog Mladen Krpan donio je zanimljivo obilježje kaukala koje se javlja kod svih antičkih autora: „*Ne boji se ribarskih brodova, dolazi im u neposrednu blizinu.*“ Još jedan argument u korist kaukala njegovo je glasanje koje se u ornitološkoj literaturi opisuje kao zavijanje, promuklo kašljanje i žalobno kričanje.

Prema Jubinim opisima neki su Diomedove ptice identificirali kao blune (*Morus bassanus*) zbog njihove veličine, bijele boje te naglašenih očiju, a poznate su i po obrušavanju s velikih visina.³⁸ Ipak, kako blune žive uglavnom u sjevernom dijelu Europe, a na Jadran dolutaju tek sporadično malo je vjerojatno da su one Diomedove ptice. Na kraju, unatoč stoljećima traganja, ovo pitanje do danas ostaje neriješen zoološki problem, no zbog „*nekoliko bitnih obilježja (relativna pitomost, rezanje površine mora krilima, glasanje) i zajamčenog prebivališta u Jadranu ipak prevagu odnosi identifikacija s kaukalom.*“³⁹

Diomedov otok

Govoreći o Diomedovoj smrti i pretvorbi njegovih drugova u ptice nije moguće ne primijetiti još jedan pojam koji se gotovo redovito javlja u izvorima o našem junaku – Diomedov otok. U ovom ćemo poglavlju citirati antičke izvore koji ga spominju te navesti mjesta koja su se kroz povijest smatrala njegovom mogućom lokacijom dok će se u kasnijim poglavljima obraditi arheološki potvrđeni lokaliteti.

Kao što se u ranijim poglavljima moglo uočiti, od antike su učenjaci, geografi i putopisci pokušavali točno locirati misteriozni otok, mjesto na kojem se nalazi junakov grob koji čuvaju njegovi drugovi pretvoreni u ptice. Dok se većina njih slaže da se otok nalazi negdje u Jadranskom moru, oko točne lokacije nema takve sloge. Sholija uz 12. stih Pindarove ode govori:

καὶ ἔστι περὶ τὸν Ἀδρίαν Διομήδεια νῆσος ἱερά.⁴⁰

I na Jadranu je sveti Diomedov otok.

Istu informaciju čitamo i u sholiji uz Likofronovu *Aleksandru*.

...οἴτινες διάγουσιν ἐν τῇ Διομηδεΐα νήσῳ. κείται δὲ αὕτη ἐν τῷ Ἀδρίᾳ.⁴¹

...koje (sc. ptice) žive na Diomedovu otoku. A taj leži u Jadranu.

Sholijast o lokaciji otoka piše i sljedeće.

³⁸ Blomdahl, A., Breife, B., Holmström, N., *Flight Identification of European Seabirds* (London 2003), str. 85.

³⁹ Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 58.

⁴⁰ Sholija uz 12. stih Pindarove *10. Nemejske ode* (Bergk Fragm. 38)

⁴¹ Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 594. (E. Scheer 206, 28)

κεῖται δὲ ἡ Διομήδεια νῆσος περὶ τὸν Ἰόνιον κόλπον καὶ τὸν Ἀδρίαν.⁴²

A Diomedov otok leži u Jonskom zaljevu i Jadranu.

O otoku vijesti imamo i kod nepoznatog pisca čiji nam je zapis, vjerojatno iz 3. st. pr. Kr., stigao posredstvom Aristotela.

Ἐν τῇ Διομηδεΐα νήσῳ, ἣ κείται ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, φασὶν ἱερὸν τι εἶναι τοῦ Διομήδους θαυμαστόν τε καὶ ἅγιον.⁴³

Na Diomedovu otoku, koji leži na Jadranu, govore da je neki začuđujuć i svet Diomedov hram.

I latinski pisci donose vijesti o postojanju Diomedova otoka. Tako kod crkvenog pisca Aurelija Augustina čitamo o postojanju istoimena hrama na Diomedovu otoku.

*Quin etiam templum eius esse aiunt in insula Diomedeae, non longe a monte Gargano, qui est in Apulia.*⁴⁴

Govore da je na Diomedovu otoku njegov hram, ne daleko od brda Gargana, koje je u Apuliji.

Konkretniju lokaciju otoka donosi nam Plinije u 3. knjizi svoga *Prirodopisa*.

*Contra Apulum litus Diomedia conspicua monumento Diomedis et altera eodem nomine a quibusdam Teutria appellata.*⁴⁵

Nasuprot Apulske obale je Diomedija na kojoj je vidljiv spomenik Diomedov i drugi (sc. otok) istoga imena kojeg neki nazivaju Teutrija.

Istu lokaciju navodi Julije Solin u svojem geografskom priručniku.

*Insula quae Apuliae oram videt tumulo ac delubro Diomedis insignis est.*⁴⁶

Otok koji gleda obalu Apulije znamenit je po Diomedovu humku i hramu.

Putopisac Dionizije Perieget donosi nam detaljniji opis kako doploviti do otoka.

Ἄλλ' ὀπότ' Ἀδριάδος σκαῖον πόρον ἀμφιπρῆτης
εἰσελάσης ἐπὶ νηὸς, Ἰηπυγίην ἐπὶ γαῖαν
δήεις ἰφθίμου Διομήδεος αὐτίκα νῆσον,
ἔνθ' ἦρωσ ἀφίκανε...⁴⁷

⁴² Ibid., stih 602.

⁴³ Aristotel, *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων*, 79

⁴⁴ Aurelije Augustin, *De Civitate Dei*, 18, 16-17.

⁴⁵ Plinije, *Naturalis Historiae*, knjiga 3., 151

⁴⁶ Julije Solin, *De Mirabilibus Mundi*, 2, 44.

⁴⁷ Dionizije Perieget, *Περιήγησις τῆς οἰκουμένης*, stihovi 481-484.

Ali kada na lađi zaploviš lijevom stranom Jadranskoga mora, odmah ćeš u zemlji Japigiji naći otok hrabroga Diomeda, kamo je heroj došao...

Detalje o lokaciji otoka nalazimo kod Eustatija, solunskog mitropolita 12. stoljeća.

Ἵτι ἡ Διομήδεια νῆσος, ἦν οὗτος ἰφθίμου Διομήδεος νῆσόν φησι, περιφραστικῶς αὐτὴν ἐτυμολογῶν, περὶ τὴν Ἀδριάδα ἐστὶ θάλασσαν, ἐπ' ἀριστερὰ τῷ εἰσελαύνοντι πρὸς τῇ Ἰαπυγίᾳ.⁴⁸

Da je Diomedov otok, za koji ovaj kaže da je otok hrabroga Diomeda, tumačeći mu opisno podrijetlo imena, u Jadranskom moru, nalijevo kad se zaplovi prema Japigiji.

Ἄλλοι δὲ δύο ἰστοροῦσι τὰς τοῦ Διομήδους νήσους, λέγοντες καὶ ὅτι τῆς περὶ τὴν θάλασσαν ταύτην δυναστείας τοῦ Διομήδους καὶ αἱ Διομήδεια νῆσοι μαρτύρια... Τῶν δὲ δύο τούτων νήσων τὴν μὲν οἰκεῖσθαι φασιν, ἥς καὶ μεμνησθαι δοκεῖ ὁ Διονύσιος, τὴν δὲ ἔρημον εἶναι, ἐν καὶ τὸν Διομήδην ἀφανισθῆναι λέγουσι.⁴⁹

A drugi govore o dva Diomedova otoka, govoreći i da su Diomedovi otoci svjedoci Diomedove vladavine na tome moru... A govore da je od ta dva otoka jedan naseljen, koji, kako mi se čini spominje Dionizije, a drugi je pust, i na tome govore da je Diomed nestao.

Klaudije Ptolemej, grčki i egipatski zemljopisac i astronom, spominje broj od čak pet Diomedovih otoka.

Ἐν δὲ τῷ Ἴωνίῳ πελάγει αἱ καλούμεναι Διομήδεια νῆσοι εἶναι.⁵⁰

A u Jonskom moru pet je otoka koji se zovu Diomedovi.

Prilikom nabranja otoka u Jadranu rimski geograf Pomponije Mela navodi i Diomedov otok.

In Hadria Apsorus... Diomedia...⁵¹

Na Jadranu su Apsorus... Diomedov otok...

O lokaciji otoka piše čak i Strabon koji ga smješta pred obalu Italije.

νήσοι δὲ εἰσιν ἐνταῦθα συχναί... πρὸ τῆς Ἰταλίας δὲ αἱ Διομήδεια.⁵²

A ondje su mnogi otoci... a pred Italijom su Diomedovi.

⁴⁸ Eustatije, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Klaudije Ptolemej, *Geografija*, 3, 1, 80

⁵¹ Pomponije Mela, *Chorographia*, 2, 114.

⁵² Strabon, *Γεωγραφικά*, 2, 5, 20

Za kraj, kao zanimljiv (i malo vjerojatan) način po kojem se u antici mogao prepoznati Diomedov otok, Teofrast iz Eresa, najpoznatiji Aristotelov učenik, donosi nam vijest da je na njemu rasla jedina platana na Jadranu.

ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἀδρίᾳ πλάτανον οὐ φασιν εἶναι πλὴν περὶ τὸ Διομήδους ἱερόν.⁵³

Naime, govore da na Jadranu nema platane osim oko Diomedova svetišta.

Nešto više podataka o ovoj zanimljivosti donosi nam Plinije.

Platanus haec, mare Ionium Diomedis insula tenus eiusdem tumuli gratia primum invecta, inde in Siciliam transgressa...⁵⁴

Ova platana, najprije je donesena na Jonsko more do Diomedova otoka za njegov humak, a odatle je prenesena na Siciliju...

Tragovi Diomedova kulta na tlu Hrvatske

Mit je dakle Diomedov život nakon Trojanskog rata smjestio na Jadran, pa je s tim u skladu i uvjerenje da je na nekom od Jadranskih otoka umro. U potragu za tim mjestom upuštali su se mnogi učenjaci, istraživači i zanesenjaci. Kako se uz mjesto njegove smrti često javlja i postojanje hrama ili svetišta, tragalo se bilo za kakvim materijalnim ostacima koji bi potvrdili vezu s Diomedom. Proučavajući izvore znanstvenici su nailazili na zagonetni *Promunturium Diomedis*, mjesto na kojem se nalazilo svetište u kojem se štovao Diomedov kult. Njegovu točnu lokaciju na Jadranu opisuje nam Plinije Stariji u *Naturalis Historiae*.

Rursus in continente colonia Iader, quae a Pola CLX abest, inde XXX Colentum insula, XVIII ostium Tityi fluminis. Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo XII passuum a mari. Dein Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona, promunturium Diomedis vel, ut alii, poeninsula Hyllis circuit C, Tragurium civium Romanorum marmore notum, Siculi in quem locum divus Claudius veteranos misit, Salona colonia ab Iader CXII.⁵⁵

Na kopnu je kolonija Jader, koja je od Pule udaljena 160000 koraka, zatim na 30000 koraka otok Kolenta, 18000 koraka od ušća rijeke Titij. Kraj Liburnije i početak Dalmacije je Skardona na toj rijeci 12000 koraka od mora. Zatim stari kraj Tariota i utvrda Tariona, pa Diomedov rt, ili prema drugima, Hilički poluotok s obilaskom od 100000 koraka, Tragurij rimskih

⁵³ Teofrast iz Eresa, Περὶ φυτῶν, 4, 5, 6

⁵⁴ Plinije, *Naturalis Historiae*, 12, 3

⁵⁵ Plinije Stariji, *Naturalis Historiae*, 3, 140-141

građana slavan po mramoru, Sikuli na mjestu u koje je božanski Klaudi- je poslao veterane, kolonija Salona (udaljena) od Jadera 112000 koraka.

Upravo je zahvaljujući ovome izvoru Ivan Lučić u 17. stoljeću prvi uspio kao *Promunturium Diomedis* identificirati najizbočeniju točku naše obale – rt Ploča.⁵⁶ Ipak, unutar znanstvene zajednice postojala je sumnja u njezinu točnost. Te su sumnje potaknule istraživače da krenu u iskopavanje, pa je tako zahvaljujući rekognosciranju i nizu arheoloških kampanja vođenih na spomenutom rtu danas bez sumnje potvrđeno postojanje helenističkoga svetišta s neprekinutim kontinuitetom življenja od 4. st. pr. Kr. do Augustova vremena.⁵⁷

Drugi je problem znanstvenicima predstavljao ranije spomenuti Diomedov otok, legendarno mjesto njegove smrti koje su čvale ptice i na kojem se nalazilo njegovo svetište. Prema izvorima morao je biti smješten negdje na Jadranu, no kako su o točnoj lokaciji izvori šutjeli, a kako je Jadranska obala prilično razvedena, točna ubikacija bila je poprilično otežana i moglo se tek pretpostavljati o kojem se otoku radi. Također, kako su talijanski znanstvenici još u doba renesanse kao Diomedovo otočje identificirali Tremite te njegov grob označili na otoku San Nicola, u stručnoj se literaturi prestalo raspravljati o tom pitanju smatrajući da je ova zagonetka riješena.⁵⁸ Ipak, detaljnijim proučavanjem antičkih izvora te zahvaljujući arheološkim istraživanjima koja su sredinom devedesetih godina 20. st. te u razdoblju od 2002. do 2008. godine vođena na otoku Palagruži, otkriveni su ostaci keramike s urezanim Diomedovim imenom, kao i čitavo mnoštvo predmeta poput novca, metalnog oruđa i oružja, ostataka kosti i drugog. Sve to, kao i idealan položaj otočića Palagruže gotovo na sredini Jadrana, na plovnome putu između njegove istočne i zapadne obale, potvrdio je bez sumnje postojanje Diomedova svetišta te otoku Palagruži donio epitet Diomedov otok.

Palagruža – Diomedov otok

Palagruža, maleni arhipelag između talijanskog poluotoka Gargano i hrvatskih otoka Sušac, Lastovo i Vis, udaljen 68 nautičkih milja od Splita, sastoji se od dva veća otoka, Vela Palagruža i Mala Palagruža, te nekoliko manjih otočića i hridi koje ih okružuju. Dok je Mala Palagruža klisurasti otočić površine svega 0,035km², Vela Palagruža dugačka je 1350 metara, širine od 60 do 300 metara, a najviši vrh visok je 103,5 metara. Otok je gotovo nepristupačan zbog strmih i oštih stijena i litica uz izuzetak

⁵⁶ Ivan Lučić o tome piše u djelima *Vita B. Ioannis confessoris episcopi Traguriensis et eius miracula te De regno Dalmatiae et Croatiae*

⁵⁷ Lucijana Šešelj, *Promunturium Diomedis: svetište na rtu Ploča i Jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju* (Zadar 2009.), str. 1.

⁵⁸ Kirigin, B., *Palagruža: Diomedov otok ili uvod u početne veze Dalmacije s antičkim grčkim svijetom*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 107-108.

dviju uvala: *Zolo* i *Stora Vloka*. Otočje je nenaseljeno uz iznimku Vele Palagruže na kojoj, u svjetioniku, borave svjetioničari te ponekad komiški ribari.⁵⁹

Posebnost Palagruže očituje se, između ostalog, i u jedinstvenom ekološkom sustavu. Naime, zbog najblaže klime i najmanje padalina u cijeloj Hrvatskoj te zbog ugodne temperature tijekom cijele godine na Palagruži raste subtropska vegetacija. Također, otočje je, posebno s obzirom na njegovu veličinu, iznimno bogato endemskim biljnim vrstama.⁶⁰

2. Palagruža, pogled s mora

Oko porijekla imena otoka Palagruže postojale su nesuglasice. Dovodili su ga u vezu s Pelazgima, narodom o kojem piše Homer, te s Pelagonima, narodom koji je živio na području današnje Makedonije. Na srednjovjekovnim se kartama Palagruža navodi kao *Pellacrosa*, *Pellagoxa*, *Pelogosa*, *Pelagosa*, a u izvorima kao *Palaciosia*, *Palariosa*, *Pelagrosa*.⁶¹ Ipak, najvjerojatnijim se čini objašnjenje da njegovo ime potječe od grčke riječi πέλαγος, -ους, τό značenja „more, otvoreno more, morska pučina“.⁶² Naime, to ime savršeno odgovara Palagruži, dalekom i nepristupačnom otoku strmih hridi i bez sigurne luke.⁶³

Arheološke kampanje

Prvi materijalni dokazi koji su posvjedočili postojanje Diomedova kulta na hrvatskoj strani Jadrana otkriveni su 1993. godine prilikom desetodnevnog istraživanja Vele Palagruže koje je provedeno u sklopu projekta *Jadranski otoci*.⁶⁴ Povod za

⁵⁹ Kirigin, B., Johnson, A., Vučetić, M., Lučić, Z., *Palagruža – The Island of Diomedes – and Notes on Ancient Greek Navigation in the Adriatic*, U: *The Connecting Sea: Maritime interactions in Adriatic Prehistory*, Oxford 2009., str. 138.

⁶⁰ Trošić, Ž., Jašić, D., Marinković, V., *Climatic features of Palagruža Island, Croatia*, U: *Geoadria*, 8/1, Zadar 2003., str. 39-46.

⁶¹ http://astrogeo.geoinfo.geof.hr/pelagosa/o_imenu.html, 11. 5. 2013.

⁶² Kirigin, B., *Palagruža: Diomedov otok ili uvod u početne veze Dalmacije s antičkim grčkim svijetom*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 106.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Forenbaher, S., Gaffney, V., Hayes, J., Kaiser, T., Kirigin, B., Leach, P., Vujnović, N., *Hvar-Vis-Palagruža 1992.-1993.*, U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 86, Split 1994., str. 37.

istraživanje bio je jednodnevni posjet Palagruži godinu ranije prilikom kojeg je uočen velik arheološki potencijal otoka. Sljedeće godine istraživanje su predvodili Branko Kirigin, Nikša Vujnović, John W. Hayes, Timothy Kaiser, Vince Gaffney te Peter Leach. Tom je prilikom utvrđeno šest arheoloških lokacija na Maloj i Veljoj Palagruži.⁶⁵

- Palagruža 1 – ostaci ranog brončanog doba te ulomci grčke i rimske keramike
- Palagruža 2 – ostaci iz razdoblja ranog neolitika
- Palagruža 3 – arhitektonski ostaci iz rimskoga doba
- Palagruža 4 – ostaci ranog brončanog doba te ulomci grčke i rimske keramike

3. Vela Palagruža, satelitski snimak

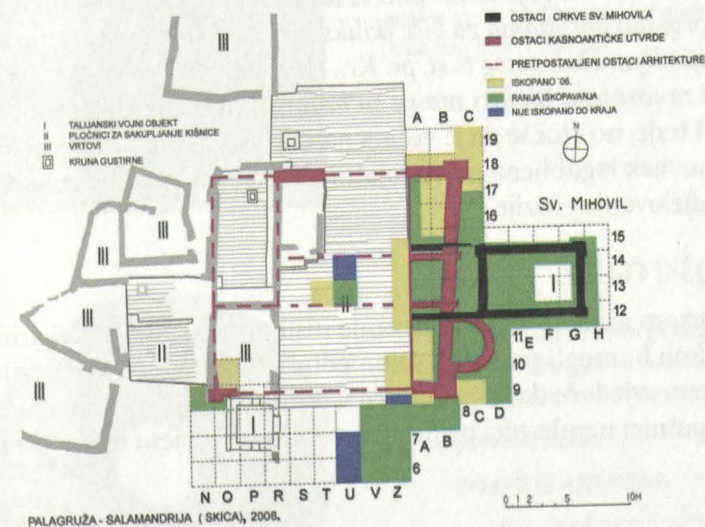
4. Arheološke iskopine na položaju Salamandrija, Palagruža

⁶⁵ Ibid., 38-42.

- Palagruža 5 – ostaci rane rimske keramike
- Palagruža 6 – kamenolom kremenca lociran na Maloj Palagruži

Također, obavljeno je i podvodno rekognosciranje palagruškog podmorja. Zdenko Brusić i Smiljan Gluščević zaronili su do dubine od 25 metara, a od nalaza najzanimljiviji su bili ostaci kasnorimske luke.⁶⁶

Godine 1996., na poticaj hvarškoga biskupa msgr. Slobodana Štambuka, na Veljoj Palagruži obavljena su zaštitna iskopavanja kojih je cilj bio otkriti ostatke crkve Sv. Mihovila, izgrađene u 18. st. na platou zvanom Salamandrija.⁶⁷ Istraživanje je trajalo 15 dana, od 19. kolovoza do 3. rujna, a kopalo se „na prostoru istočno od pločnika za skupljanje kišnice, gdje je nekoć stajala crkva Sv. Mihovila. Prvo je skinut površinski sloj, a zatim je postavljena mreža od kvadrata 2x2 m, u dužini od 16 m u smjeru sjever-jug i 12 m u smjeru istoka. Iskopavanja su obavljena unutar 28 kvadrata (oko 86 m²).“⁶⁸ Otkriveni su tek skromni ostatci crkve s predvorjem i to u samim temeljima, a za koje je utvrđeno da ne leže na starijim ostacima, već na živcu.⁶⁹ Što se pokretnih nalaza tiče, oni su „malobrojni, i potječu iz ispremiješanih slojeva, a nijedan sloj nije arheološki intaktan. Nalazi pripadaju razdobljima prethistorije, helenizmu, ranorimskom i kasnoantičkom periodu, kasnom srednjem vijeku i novijem dobu. Među njima najviše je onih koji pripadaju kasnoantičkome razdoblju.“⁷⁰

5. Skica tlocrta Salamandrije s označenim mjestima iskopavanja i arhitektonskim ostacima

⁶⁶ Ibid., 42.

⁶⁷ Kirigin, B., Katunarić, T., *Palagruža – crkva Sv. Mihovila, izvještaj sa zaštitnih iskopavanja 1996.*, U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 94, Split 2002., str. 297.

⁶⁸ Ibid., str. 302.

⁶⁹ Ibid., str. 307.

⁷⁰ Ibid., str. 307.

Kako je prilikom zaštitnih iskopavanja godine 1996. otkriveno mnogo keramike grčke izrade, to je bio poticaj da se na Veloj Palagruži obave sustavna arheološka istraživanja koja su započela 2002. godine i trajala kontinuirano sve do 2009. godine. Tijekom tih iskopavanja istraženo je ukupno 332 m² te je otkriveno čitavo mnoštvo pokretnih nalaza. Najveći broj potječe iz tzv. sloja 4050 na južnoj padini Salamandrije koji je nastao postdepozicijom.⁷¹ Naime, sloj koji je nekoć pripadao grčkom, helenističkom i ranorimskom svetištu, uklonjen je zajedno s puno starijim prethistorijskim slojem u trenutku kada se na tom prostoru počela graditi rimska utvrda.⁷² U prilog tome govore ulomci keramike iz istog sloja koji se spajaju, a nađeni su udaljeni jedni od drugih dva do tri metra.⁷³ Pronađeno je oko 200 keramičkih ulomaka s natpisima, ulomci helenističkih i rimskih terakota, ulomci stakla i gema, zatim grčki, helenistički i rimski republikanski novac, brončane ukosnice, igle, fibule, igle za pletenje mreže, prstenje, koštane kocke i pijuni za igru od staklene paste te morske školjke i životinjske kosti.⁷⁴

Tijekom kampanje 2008. godine sva je grčka i rimska keramika iz sloja 4050 pregledana zajedno.⁷⁵ Zaključak je sljedeći: „slikani ulomci nisu tako brojni, nema ih više od sto. Puno je manje crnofiguralnih nego crvenofiguralnih ulomaka, dvije su ili tri tzv. Head vases, samo je jedan ulomak kalema white-ground ili jo-jo i jedan ulomak rythona. Čini se da su svi atički. Većina dijagnostičkih ulomaka pripada posudama za piće (kiliksi, skifi, zdjele). Trenutačno se čini da su najraniji ulomci iz kasnog 6. st. pr. Kr., no većina ih je iz 5. i 4. st. pr. Kr. Helenistički i ranorimski ulomci manje su brojni.“⁷⁶ Klasifikacija pronađene keramike još traje, no čini se da je većina nalaza koji su bili prineseni kao dar u svetište zauvijek izgubljena najvjerojatnije u vrijeme gradnje rimske utvrde, ali i zbog djelovanja erozije.⁷⁷

Arheološki nalazi

Kako tijekom arheoloških iskopavanja nisu pronađeni nikakvi arhitektonski ostaci koji bi mogli pripadati Diomedovu svetištu jedini materijalni dokazi koji nam svjedoče da je na Palagruži doista postojalo mjesto gdje su moreplovcima i putnicima namjernici prinosili žrtve Diomedu jesu ulomci keramike s

⁷¹ Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 44.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid., str. 44. i 47.

⁷⁵ Ibid., str. 55.

⁷⁶ Ibid., str. 55.

⁷⁷ Ibid.

urezanim njegovim imenom ili tek dijelom imena. Kako najveći broj nalaza potječe iz grčkog razdoblja i pripada uglavnom finoj keramici, tipičnom prilogu u svetištima, nema razloga sumnjati da je na otoku Vela Palagruža postojalo Diomedovo svetište. Također, grafiti na ostacima keramike „*potvrđuju da su posjetitelji Diomedova svetišta bili pismeni. Riječi poput soteria, euploia, sunnautai, kao i osobna imena Aristokrates, Simos i Soleios jasno to potvrđuju.*“⁷⁸ Prema dosad prikupljenim informacijama s istraživanja čini se da je svetište napušteno nakon 1. ili 2. st.⁷⁹

6. Ulomak keramičke posude s urezanim Diomedovim imenom, 5. st. pr. Kr.

ΔΙΟΜΕΔΑ...

7. Ulomak helenističke zdjele od sive gline nađen u □ A-19, SJ 9390 s natpisom u dva reda koji je pročitao kao:

...ΛΙ ΔΩ...

...ΜΗΔΑ...

8. Noga kiliksa s urezanim grčkim posvetnim natpisom, jednim cjelovitim nađenim na Palagruži, datiranim u 500. g. pr. Kr.

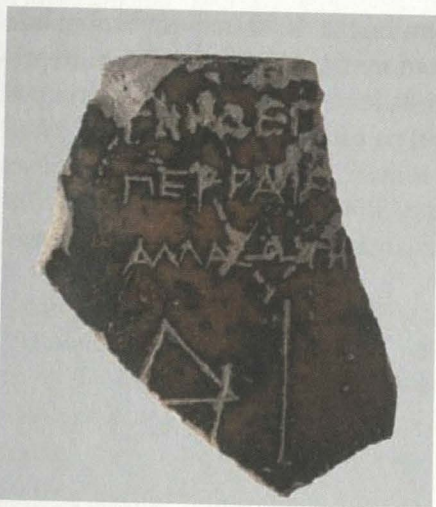
Natpis je pročitao kao:

ΣΟΛΕΙΟΣ ΑΝΕΘΕΚΕ

„Posvetio Solej“

⁷⁸ Ibid., str. 57.

⁷⁹ Ibid.

9. Ulomak crnog skifa s natpisom u četiri reda, datiran u 450.- 425. g. pr. Kr.

Natpis se rekonstruirao kao:⁸⁰

τήνδε.[

Περραιο[σ]

ἄλλα σωτη[ρια]

]δι[

10. Ulomci antičke crvenofiguralne kuje s natpisima, datirani u 520.-500. g. pr. Kr.

Iako se ulomci ne spajaju Alan Johnston smatra da su dio iste posude te da posveta glasi:⁸¹

τ]ι Δι[ομ]δει

Promunturium Diomedis – rt Ploča

Rt Ploča (tal. *Punta Planca*) smješten je na istoimenom poluotoku južno od Rogoznice, nedaleko sela Ražanj te predstavlja najistaknutiji dio kopna smješten između ušća Krke i Kaštelanskoga zaljeva.⁸² Poluotok je zajedno s rtom Ploča dug oko 1,5 km, položen u smjeru SSI-JJZ, a opasuju ga uvale Stivačica i Borovica.⁸³ „S obje strane poluotoka nalaze se abrazijom okomito rezane stijene koje se posebno na istočnom dijelu stepenasto spuštaju k moru. Cijela obala nije visoka, ali je vrlo stjenovita i teška, po-

⁸⁰ Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 372.

⁸¹ Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 255.

⁸² Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 11.

⁸³ Ibid.

sebno u jugozapadnom dijelu. Dvjestotinjak metara prema rtu poluotok se naglo sužava. Od mora se počinje uzdizati i nakon 40-50 metara tvori omanji plato visine oko 10 metara.⁸⁴ Na njegovom vrhu nalazi se crkvice Sv. Ivana Trogirskog, podignuta u 14. stoljeću u spomen na čudo koje je u 11. stoljeću izveo biskup Ivan spasivši iz olujnoga mora brod i posadu.⁸⁵ Naime, od

11. Pogled na rt Ploča

davnina ovo su mjesto pomorci smatrali posebno opasnim za plovidbu. To ne treba čuditi ako znamo da „u geografiji rt Ploča predstavlja geografsku i klimatsku granicu sjevernog i južnog Jadrana“ dok „obala oko rta ima prijelazni položaj i specifične osobine“ te predstavlja „jedno od rijetkih mjesta na hrvatskoj obali ispred kojeg se pruža otvoreno more bez otoka. Na području oko rta Ploča jedini pravi zaklon za sve vrste brodova je prostrani rogoznički zaljev i luka Rogoznica, smještene oko dvije milje sjeverno od rta.“⁸⁶ Sve do današnjih dana rt Ploča u svijetu pomoraca „živi kao navigacijska točka, ali i kao mjesto opasno za plovidbu. Otvorenost prema pučini uvjetuje da je ovaj dio obale izložen jakim jugozapadnim vjetrovima i valovima s juga, koji smanjuju vidljivost, te žestokim naletima bure iz sjevernog smjera.“⁸⁷ U doba antike, „kada brodovi nemaju jedra kojima mogu parirati vjetru, ovo može značiti samo jedno, pronaći zaklonište i čekati promjenu vjetra ili se izložiti sigurnoj pogibelji.“⁸⁸ Ne čudi stoga da su upravo na rtu Ploča antički moreplovci odlučili podići svetište u kojem su mogli prinijeti žrtvu i zamoliti božanstvo za povoljan vjetar i sreću na putovanju.

Važno je istaknuti kako Plinije Stariji, opisujući položaj rta Ploče, osim naziva *Promunturium Diomedis* navodi i drugo ime - *paeninsula Hyllis*, tj. Hilički poluotok.⁸⁹ Prema predaji, ime je dobio prema Hilejcima, feačkom plemenu sa Sherije, mitskog otoka poistovjećenog s Krfom, koje je na to područje stiglo pod vodstvom Heraklova

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Čače, S., *Promunturium Diomedis* (Plin. Nat. Hist. 3, 141), U: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 35/22, Zadar 1997., str. 22.

⁸⁶ Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 12-13.

⁸⁷ Ibid., str. 14.

⁸⁸ Ibid., str. 14-15.

⁸⁹ Plinije Stariji, *Naturalis Historiae*, 3, 141.

sina Hila.⁹⁰ Jedini cjelovitiji prikaz navedene predaje iznio je u djelu *Argonautika* Apolonije Rođanin, obogativši njome opis pustolovina Argonauta na njihovom putovanju kroz Jadran.⁹¹

12. Topografska situacija oko rta Ploča

Arheološke kampanje

Iako je problem ubiciranja rta Ploča još u 17. st. riješio Ivan Lučić, ipak je sve do kraja 20. st. postojala sumnja u njegovo rješenje.⁹² Naime, nakon što su arheološka istraživanja otoka Vele Palagruže potvrdila postojanje Diomedovog svetišta, Slobodan Čače i Branko Kirigin odlučili su provjeriti točnost Lučićeve ubikacije Diomedova rta na današnjem rtu Ploča zaključivši kako spominjanje Diomedova ime na u tom kontekstu mora značiti i postojanje nekakvih arheoloških tragova.⁹³ Ipak, prvo istraživanje na rtu Ploča nije bilo usmjereno na traganje za ostacima Diomedova kulta već kako bi se restaurirala i zaštitila crkva Sv. Ivana Trogirskog.⁹⁴ Tom je prilikom istraživanje provedeno unutar i oko crkve, a osim ostataka ljudskih kosti-

⁹⁰ Čače, S., *Promunturium Diomedis* (Plin. Nat. Hist. 3, 141), U: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdoblje povijesnih znanosti*, 35/22, Zadar 1997., str. 30.

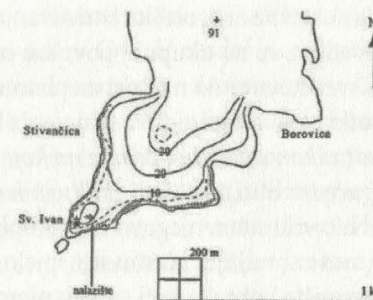
⁹¹ Apolonije Rođanin, *Argonautika*, knjiga 4., stihovi 522-551.

⁹² Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 18.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

ju pronađeni su i ulomci amfore te zlatnik rimskog cara Honorija datiran u razdoblje 408.- 422. godine.⁹⁵

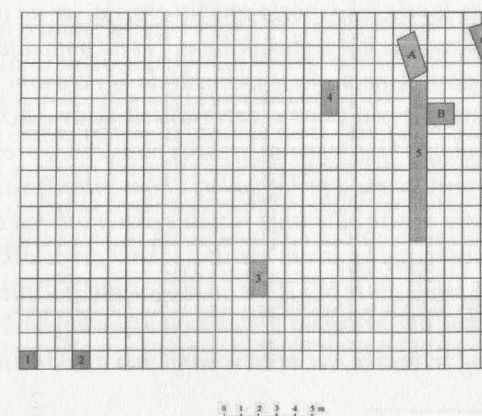
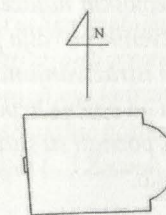
13. Položaj nalazišta na rtu Ploča

U razdoblju od 1996. do 1998. godine obavljeno je nekoliko arheoloških kampanja pod vodstvom prof. dr. sc. Branka Kirigina koje su bile usmjerene na otkrivanje ostataka Diomedova svetišta. Tako je tijekom travnja 1996. godine u dva navrata obavljeno rekognosciranje terena kojem je cilj bio utvrditi „postojanje bilo kakvih tragova lokaliteta koji se spominje u Plinijevim podacima“.⁹⁶ Nakon pregleda terena na južnom dijelu platoa otvorena je probna sonda veličine 2.6 x 1 m (slika 25., označena slovom A).⁹⁷ U njoj je otkriveno ukupno pet kilograma ulomaka helenističke keramike, dva komada brončanog novca, zelena perla te brončani i željezni ulomci.⁹⁸

RT PLOČA 1997. SKICA LOKALITETA

LEGENDA:

- ISTRAŽIVANI PROSTOR
- I SONDA
- A SONDA I (1996)
- B "DVOJEKSKOP"

14. Rt Ploča 1997. godine, skica lokaliteta

⁹⁵ Ibid., str. 19.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

Posebnu pozornost privukli su ulomci keramike s urezanim natpisima na grčko-me alfabetu o kojima će više riječi biti u nastavku rada. Svi navedeni nalazi „egzaktna su potvrda o lociranju grčkog svetišta na ovom mjestu.“⁹⁹ Zahvaljujući njima, narednih su godina provedena sustavna arheološka istraživanja.

Sustavna istraživanja provedena su na ukupnoj površini od oko 52 m², a njima je utvrđeno da se Diomedovo svetište moralo nalaziti na platou, na mjestu sonde 7 i 8 s obzirom na to da su ondje otkriveni ostaci zidova te najveća koncentracija nalaza.¹⁰⁰ „Kako je cijeli lokalitet krš s tankim slojevima zemlje na koje su izraženi utjecaji vjetrova i erozije, bilo je nemoguće utvrditi postojanje kulturnih slojeva.“¹⁰¹ Kako je pronađeni arheološki materijal bio vrlo sitan, njegovo se prikupljanje obavilo prosijavanjem na sitima promjera 5 mm zahvaljujući čemu se uspjelo otkriti i najsitnije nalaze važne za rekonstrukciju svetišta i obreda koji su se u njemu odvijali.¹⁰²

Izgled i funkcija svetišta

O razlogu zbog kojeg je na rtu Ploča u razdoblju antike bilo izgrađeno svetište, govorili smo ranije pa ćemo sada nešto reći o samome svetištu, kada je bilo izgrađeno, kako je moglo izgledati te tko ga je sve mogao posjećivati.

Zahvaljujući bogatstvu arheološkog materijala počeci Diomedova svetišta na rtu Ploča mogu se s priličnom pouzdanošću datirati u kraj 4. ili početak 3. st. pr. Kr.¹⁰³ Otkriveni tragovi svetišta prilično su oskudni – sačuvan je tek niski suhozid na istočnom i sjevernom dijelu platoa. „Kamenje od kojeg je načinjen priklesano je i sačuvano u visini od jednog ili mjestimice dva reda. Zidovi se spajaju pod pravim kutom i čine svojevrsan pravokutnik. Može se pretpostaviti da je postojao paralelan zid na zapadnoj strani, koga je vrlo lako mogla uništiti erozija, jer na ovom dijelu plato se počinje spuštati, a na površinu izbija gladak živac. Na južnom dijelu nema tragova zida. Iako ta mogućnost postoji, ne može se isključiti da je na ovom mjestu bio ostavljen ulaz u svetište.“¹⁰⁴ Ostatci dvaju zidova „zatvaraju strukturu dužine otprilike 9-10 m i širine 4-4,5 m te vjerojatno čine temenos, središte posvećenog prostora na kojemu se odvijala ritualna aktivnost, čemu u prilog govori i koncentracija arheoloških nalaza na ovom mjestu. Središnje mjesto odvijanja ritualne aktivnosti jest žrtvenik, pa valja pretpostaviti njegovo postojanje i u ovom svetištu, iako u arheološkim istraživanjima nije pronađen. Razlog tomu može biti što je on mogao biti načinjen i od obične hrpe kamenja ili davno uništen, bilo erozijom ili ljudskim djelovanjem. No, poznati su slučajevi gdje nema posebnog žrtvenika, već se žrtvovanje vrši direktno na tlo.“¹⁰⁵

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid., str. 24.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid., str. 636.

¹⁰⁴ Ibid., str. 628.

¹⁰⁵ Ibid., str. 629.

Osim izgleda svetišta nameće se pitanje tko su bili posjetitelji? „Posvetni natpisi na keramičkim posudama jasno govore da su posjetitelji ovog svetišta bili grčki pomorci. Tko su oni bili, možemo samo pretpostavljati. Analiza keramičkih posuda ukazuje da su one uglavnom bile rad lokalnih dalmatinskih radionica, što indicira da su osnivači svetišta mogli biti ovdašnji Grci. U razdoblju u kojem je nastalo svetište postoje samo dvije grčke naseobine u ovom djelu Jadrana: Far i Isa, pa se čini logičnim da su osnivači bili neka od ovih zajednica.“¹⁰⁶ Lucijana Šešelj osnivačima smatra Isejce navodeći kako je rt Ploča morao biti dio plovnog puta koji su kontrolirali Isejci, a koji im je bio važan kao trgovačka ruta.¹⁰⁷ „Posjetitelji ovog mjesta ostavili su tragove svoje nazočnosti kao zavjetni dar božanstvu. Na brojnim keramičkim posudama nalazimo urezana imena i zavjetne formule na grčkom jeziku i pismu. Analiza ovih natpisa jasno je pokazala da su mjesto posjećivali grčki pomorci tijekom svoje plovidbe duž istočne obale Jadrana. Usidriviši brod u nekoj od obližnjih uvala, do samog su rta vjerojatno pješačili. Ako je vrijeme bilo povoljno ili je puhala bura, uvale Stivančica i Borovica bile su dovoljan zaklon. Međutim, ako je puhalo jugo ili se spremalo neko ozbiljnije nevrijeme, jedini pravi zaklon u neposrednoj blizini rta jest rogoznička luka. Je li postojalo neko određeno vrijeme, datum kad se posjećivalo ovo svetište, teško je reći. Ono što možemo pretpostaviti jest da su posjetitelji dolazili tijekom plovidbene sezone, posebno ljeti, kad je područje oko rta relativno mirno, što omogućava sigurno pristajanje u njegovoj blizini. I zasigurno su dolazili tijekom dana. Na lokalitetu je nađeno samo nekoliko ulomaka rimskih svjetiljki na kojima su doduše vidljivi tragovi gorenja, ali kako se one datiraju u sam kraj postojanja svetišta, njihova uloga u ritualnu nije mogla biti značajna.“¹⁰⁸

Na kraju, samo se po sebi nameće pitanje kada je svetište prestalo postojati? Rimski nalazi sarius šalica, uljanica te posuda tankih stjenki datiranih u Augustovo vrijeme smatraju se posljednim darovima koji su ostavljeni u svetištu.¹⁰⁹ Kako u svetištu nisu pronađeni rimski carski novci, moguće je da je ono prestalo funkcionirati krajem 1. st. pr. Kr.¹¹⁰ Dva moguća razloga napuštanja svetišta navodi Lucijana Šešelj: „Prva velika promjena dogodila se već polovicom 1. st. pr. Kr. kad su Isejci bili prisiljeni birati stranu u ratu koji uopće nije bio njihov. Dio ratnih operacija koje su vođene na ovom dijelu Jadrana između Cezarove i Pompejeve strane 49.-47. g. pr. Kr. imale su katastrofalne posljedice za Isu. Našavši se na gubitničkoj strani, izgubila je svoju autonomiju. (...) Znamo da svetište nije prestalo funkcionirati još pedesetak godina, pa

¹⁰⁶ Ibid., str. 636.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid., str. 629.

¹⁰⁹ Ibid., str. 638.

¹¹⁰ Ibid.

valja pretpostaviti da, ako je i došlo do manjeg prekida njegova posjećivanja zbog rata, to nije imalo trajne posljedice. Ono što je, čini se, daleko više utjecalo na isejsku ekonomiju su promjene na obali. Gubitak naseobina na kopnu i nastanak novih velikih političkih i pomorskih centara, rimskih kolonija Jadera, Salone i Narone, zadali su konačan udarac isejskoj pomorskoj trgovini. (...) U novonastaloj situaciji jadranski Grci više ne igraju nikakvu značajniju ulogu. (...) Iako se ruta i dalje vrlo intenzivno koristi, novi trgovci i pomorci nemaju interesa za staro grčko svetište – jer oni koji tuda plove u najvećem broju više uopće nisu Grci – te je svetište u konačnici potpuno napušteno.¹¹¹

Arheološki nalazi

Tijekom arheoloških istraživanja rta Ploče otkriveno je preko 130.000 različitih artefakata na površini veličine svega 10 x 10 metara. Daleko najbrojniji nalaz čini keramika, prvenstveno fina poput skifa, kantara i kiliksa dok su manje zastupljeni novac, kosti, ulomci metala i geme. Posebno je vrijedna skupina od 200 nalaza keramike s grafitima zahvaljujući kojima imamo pouzdane podatke o kultu Diomeda, kao i o dedikantima, njihovu zanimanju i jezičnoj pripadnosti. Keramika čini gotovo 95% svih nalaza otkrivenih na ovome području te predstavlja vrlo vrijedan alat u otkrivanju prošlosti Diomedova svetišta. Prilikom iskopavanja preko 110 kg (ili 120.000 komadića) keramičkih ulomaka bačeno je jer su bili toliko sitni da se, osim činjenice od kojeg su materijala izrađeni, ništa više nije moglo doznati.¹¹² Većina bolje sačuvane keramike pripada skupini fine keramike, mahom posuda za piće ili držanje tekućine, dok tek manji dio čini grubo kuhinjsko posuđe koje je služilo za pripremanje hrane. Najraniji otkriveni fragment keramike datiran je u 4. st. pr. Kr.¹¹³ Među fragmentima utvrđeno je postojanje više različitih tipova keramike: oko 240 komada *gnathia* keramike, 20 komada sive keramike, 641 ulomak amfore te ulomci tzv. bradavičastih kantara.¹¹⁴ Prema prikupljenim podacima zaključeno je kako većina keramike pripada lokalnoj jadranskoj proizvodnji, mahom s područja Dalmacije.¹¹⁵

Ipak, najzanimljivija je ranije spomenuta skupina od 200 ulomaka keramike s urezanim natpisom dedikanta i/ili posvete. Mahom se radi o grčkom jeziku, pa valja pretpostaviti da su i dedikanti bili Grci, vjerojatno iz neke od jadranskih kolonija. Na njih 11 urezana je formula „X και οί συνναῦται“ iz čega čitamo kako su dedikanti bili pomorci. Također, zanimljivi su i natpisi koji spominju osobna imena te Diomeda. Ovdje donosimo prikaz nekih od njih.

¹¹¹ Ibid., str. 638-639.

¹¹² Kirigin, B., *The beginning of Promunturium Diomedis: preliminary pottery report*, U: *Hesperia, I Greci in Adriatico* 2, 18, Rim 2004., str. 141.

¹¹³ Ibid., str. 143.

¹¹⁴ Ibid., str. 145, 148.

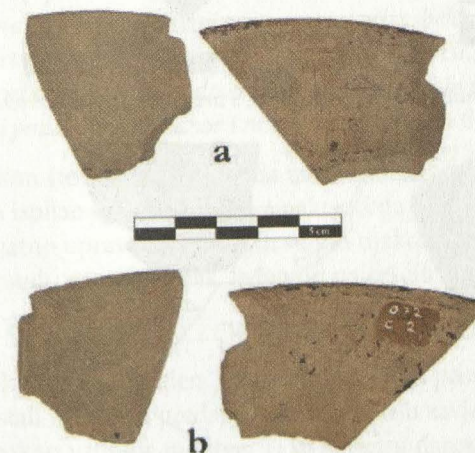
¹¹⁵ Ibid., str. 148.

15. Ulomak oboda skifa veličine 2,6 x 2,8 cm datiran u 3./2. st. pr. Kr. s urezanim natpisom ΔΙΣΥΝ.¹¹⁶

16. Posuda s blago izvijenim obodom izrađena od tvrde gline bez primjesa, datirana u 4./3. st. pr. Kr. s urezanim natpisom ΤΡΙΤΟΣ ΔΙΟΜ.¹¹⁷

17. Ulomak patere datirane u 2./1. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΔΙΟΜΕΔ.¹¹⁸

¹¹⁶ Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 59.

¹¹⁷ Ibid., str. 60.

¹¹⁸ Ibid., str. 86.

18. Ulomci oboda zdjele datirani u 3./2. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΙΔ.¹¹⁹

19. Ulomak oboda čaše ili male zdjelice datiran u 3.-1. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΔΙΟΜ.¹²⁰

20. Ulomak poluloptaste duboke zdjele izradene od tvrde gline s urezanim posvetnim natpisom ΔΙΟΜΗΔΙ ΔΩΡΟΝ.¹²¹

¹¹⁹ Ibid., str. 93.

¹²⁰ Ibid., str. 100.

¹²¹ Ibid., str. 112.

Kako je ritual mogao izgledati?

Iako nam pisani izvori ne donose nikakav spomen obreda koji su se odvijali u svetištima posvećenim Diomedu, mnogo toga o načinu njihova izvođenja, kao i o žrtvama koje su se prinosile možemo saznati zahvaljujući bogatim arheološkim ostacima pronađenima na Palagruži i rtu Ploča. Također, u rekonstrukciji tijekom cijelog obreda mogu nam poslužiti i brojne analogije iz grčke literature. U svojoj doktorskoj disertaciji Lucijana Šešelj iznijela je vrlo zanimljiv opis tijekom prinošenja žrtve Diomedu. „S obzirom na veliki broj posuda koje služe za pripremu i serviranje pića (većinom se radi o nalazima skifa, kantara, čaša, šalice, kratera i vrčeva, op. a.), glavni dio obreda koji se odvijao u svetištu bio je libacija, žrtva ljevanica. Omiljeni tip posude za vršenje libacije u grčkim obredima bila je patera, mala plitka zdjelica. Ulomci ovakvih zdjelica pronađeni su u velikom broju na rtu Ploča, što implicira da je obred bio sponde, polagano izlivanje vina iz posude koja se drži u ruci. Manji broj kratera i vrčeva ukazuje da se po grčkom običaju vino miješalo, vjerojatno s vodom, medom ili nekim začinskim biljkama, te se iz ovih većih posuda ulijevalo u čaše za piće. Libacijom započinju i završavaju svi grčki obredi, njome se na simboličan način obilježava odlazak i nada u sretan povratak, pa je za pomorce imala osobito značenje.“¹²² Nije teško pretpostaviti kako je ovaj dio obreda mogao izgledati: članovi posade vjerojatno su stajali u grupi i molili s rukama pruženim prema moru, zazivajući božanstvo, dok je kapetan ili vlasnik broda, izgovarajući molitvu i zavjet u ime cijele posade, izljevao vino.¹²³ Lucijana Šešelj na osnovi analogije iz antičke literature donosi mogući tekst obredne molitve:

„Diomede, čuvaru mora, zaštitniče od oluja, koji spašavaš brodolomce od morskog ambisa, koji prebivaš na otocima blaženika, koji se tvojim imenom zovu, tamo gdje ti se grob nalazi i drugovi tvoji pretvoreni u ptice, helenskim brodovima prilaze, izljevam ti ovu žrtvu i darujem ti svoj omiljeni prsten i udicu, kojom sam lovio ribu čekajući povoljan vjetar u luci. Do sada si nam uvijek donosio povoljan vjetar u jedra, pomozmi nam i sad i podaj siguran lahor i mirno more, a ja ću ti na povratku ostaviti još jedan dar.“

Nakon što bi voditelj obreda izrekao molitvu i izlio dio vina na tlo, svaki od sudionika ispijao je preostali dio, a nakon toga bi se kao dar prinosile keramičke posude, vjerojatno upravo one iz kojih su pili tijekom obreda. Tek bi rijetki na kraju obreda na posudu urezali natpis. Jedan od najčešćih bio je Διομήδι δῶρον.¹²⁴

Što se prinosilo i odakle su ti darovi?

Dok brojni pronađeni ulomci keramičkih posuda predstavljaju dio samoga obreda, ostali predmeti predstavljaju kategoriju zavjetnoga dara koji se u svetištu ostavljao nakon uslišane molitve. Ti su zavjetni darovi mogli biti vrlo raznoliki: od osob-

¹²² Ibid., str. 630.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

nih predmeta poput nakita, fibula i dugmadi do novca, udica, kremenja i sličnog. Iako je većina tih predmeta bila bez veće materijalne vrijednosti, svaki je od njih imao posebno značenje za osobu koja ga je ostavljala kao zavjetni dar. Naime, „*upravo su osobni predmeti smatrani izuzetno vrijednim darom. U ovu kategoriju ulazi nakit, osobito prstenje s gemama i vjerojatno ogrlice i narukvice, o čemu posredno svjedoče ostatci perlica. Fibula, omega igla, dugmad i brončani obruč vjerojatno nisu ostavljani sami za sebe već kao ukrasni i funkcionalni dio odjeće. Ako je suditi po vijestima iz antičke književnosti, vrlo osobne stvari kakva je odjeća, obuća i uvojci kose ostavljali su ljudi koji su preživjeli brodolom ili opasnost od brodoloma. (...) Udica i savijeno olovo, vjerojatno uteg za mrežu, dio su ribarskog pribora kojim se posada služila na svojim putovanjima kako bi priskrbila svježju hranu. Međutim, ovakvi komadi olova često su korišteni na brodovima i kao sirovina za nužne popravke, pa je moguće da je u svetišu ostavljen u toj funkciji. Ovo posredno potvrđuje i nalaz lijevanog olova oblika čavla koji je nesumnjivo korišten u popravku broda umjesto brončanog čavla.*“¹²⁵

Ostali otkriveni predmeti uglavnom su nepoznate funkcije pa se pretpostavlja da su mogli biti ukrasni dijelovi različitih drvenih ili kožnih predmeta poput čaša, kutijica ili pojaseva koji su s vremenom propali.¹²⁶ Uz navedene predmete, u svetišima na Palagruži i rtu Ploča pronađena je i veća količina novca. On se u „*antičkom svijetu ostavljao kao uobičajeni dar u svetišima, prilagao u grobovima, stavljao u temelje kuća.*“¹²⁷ Naime, „*novac ima vrijednost sam po sebi, stavlja se za sreću, a može biti simboličan dar i postotak uspješne trgovine*“¹²⁸ stoga ne treba čuditi da je bio vrlo čest zavjetni dar, kako danas, tako i nekoć.

Moramo sada pokušati dati odgovor na pitanje odakle potječu predmeti ostavljeni u svetišu kao dar. Je li u blizini svetišta postojala trgovina ili radionica u kojoj su se mogli kupiti ovakvi predmeti ili su ih moreplovci donosili sa sobom iz luka u kojima su pristajali? Lucijana Šešelj navodi kako prvu opciju treba odbaciti s obzirom na to da se svetište nalazi na usamljenom i izoliranom mjestu u čijoj neposrednoj blizini nisu pronađeni tragovi mjesta ili naselja u kojem bi posjetioci svetišta mogli kupiti nekakav zavjetni predmet.¹²⁹ Ovo sasvim sigurno vrijedi i za Diomedovo svetište na Palagruži, kod kojeg je jedina moguća opcija da su moreplovci donosili zavjetne darove kupljene u udaljenim lukama ili ostavljali svoje osobne stvari.

Ulomci keramike pronađeni na oba lokaliteta ne predstavljaju posebno posude rađeno u obredne svrhe, već se radi o oblicima keramike koja je široko rasprostranjena na prostoru istočnog Jadrana. Analizom je utvrđeno da najveći dio potječe iz radionica sjeverne i srednje Dalmacije, čiji su se centri vjerojatno nalazili u Visu, Starom Gradu na Hvaru, Trogiru, Resniku i Zadru.¹³⁰ Posude koje se pripisuju importu

vezane su uz zapadnu obalu Jadrana te današnju Albaniju, a tek rijetki primjerci potječu iz Male Azije.¹³¹ S druge pak strane, novac potječe iz svih dijelova Sredozemlja, a najveći dio pripada prostoru današnje zapadne Grčke, Italije i sjeverne Afrike.¹³²

Lucijana Šešelj zaključuje kako je „*kombinacijom navedenih podataka moguće reći da su pomorci donosili zavjetne darove sa svojih putovanja, a da su pribor potreban za vršenje obreda uglavnom kupovali u lukama pristajanja ili ga donosili s broda, s jasnom namjernom posjeta Diomedovom svetištu.*“¹³³

Zašto su Palagruža i rt Ploča posvećeni Diomedu?

Nakon što smo prikazali kako je mogao izgledati ritual prinošenja žrtve Diomedu te razjasnili tko su bili ljudi koji su ih prinostili, odakle su bili i gdje su nabavljali zavjetne darove, ostalo nam je pokušati odgovoriti na još jedno pitanje – zašto su upravo Vela Palagruža i rt Ploča odabrani kao mjesta na kojima će biti Diomedova svetišta?

Zahvaljujući brojnim nalazima keramike nesumnjivo je potvrđeno postojanje plovidbene rute koja je povezivala sjeverni i južni Jadran, a na kojoj je otok Palagruža bio važna postaja. „*Nesumnjivo se radi o zapadnoj jadranskoj ruti, koja je vjerojatno vodila od Otrantskih vrata, duž apulske obale, preko Palagruže, prema emporijima u delti rijeke Po. Istraživanja u Spini i Adriji jasno pokazuju izrazito veliki porast antičkog materijala u ovom razdoblju. Arheološki nalazi upućuju na Atenu, te ne treba sumnjati da je upravo ona bila inicijator ovog prodora na sjeverni Jadran.*“¹³⁴ Izvori nam zatim spominju i druga dva Diomedova svetišta: na ušću Timava, poznato samo kod Strabona, te ono na rtu Ploča. Upravo je potonje „*vezano uz istočnojadransku rutu i nesumnjivo projekt jadranskih Grka, angažiranih u trgovini na području sjeverne Dalmacije, Kvarnera, Istre i Tršćanskog zaljeva.*“¹³⁵ Iz navedenog je razvidno kako su svetišta osnivana duž plovnih puteva te na glavnim navigacijskim točkama. Također, sve ih karakteriziraju slične osobine. Tako je Palagruža služila kao orijentir i zaklon od bure, a rt Ploča, zloglasan po vremenskim prilikama, predstavljao je odličnu referentnu točku vidljivu s velike udaljenosti.¹³⁶ Prisjetimo li se ovdje ranije citiranih antičkih izvora o tome kako je Diomed prilikom osnivanja grada Etrije učinio da za nevremena nastane vedrina te umirio jake vjetrove koji su puhali u Motoni, uočiti ćemo da je „*Diomed bio povezan s vjetrovima, a posebno s olujnim vjetrovima na moru i sposobnošću da ih smiri. S obzirom da je percepcija antičkog svijeta o Jadranu bila da je to divlje i vrlo opasno more upravo zbog vjetrova*“, ne čudi što je „*popularnost Diomedova kulta među grčkim pomorcima u Jadranu*“ bila tako velika te što su na Palagruži i rtu Ploča podigli svetište posvećeno upravo njemu.¹³⁷

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid., str. 636.

¹³⁴ Ibid., str. 640.

¹³⁵ Ibid., str. 641.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid., str. 642.

¹²⁵ Ibid., str. 633.

¹²⁶ Ibid., str. 634.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid., str. 635.

¹³⁰ Ibid.

Popis izvora

- Antigon iz Karista, *Čudnovate priče* (Ἱστοριῶν παραδόξων συναγωγή)
- Antonin Liberal, *Zbirka preobrazbi* (Μεταμορφώσεων Συναγωγή)
- Aristotel, *O neobičnim vijestima* (Περὶ θαυμασιῶν ἀκουσμάτων)
- Aurelije Augustin, *Božja država* (*De civitate Dei*) (<http://www.thelatinlibrary.com/august.html>, 21. svibnja 2013.)
- Dionizije Perijeget, *Vodič po svijetu* (Περιήγησις τῆς οἰκουμένης)
- Eustacije, *O izvučenom iz Homerove Ilijade i Odiseje* (Παρεκβόλαι εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν)
- Heraklid Pontski, *O državama* (Περὶ πολιτειῶν)
- Izidor Seviljski, *Etimologije ili Izvori* (*Ethymologicum sive origines*)
- Gaj Julije Solin, *O čudima svijeta* (*De mirabilibus mundi*) (<http://www.thelatinlibrary.com/solinus.html>, 21. svibnja 2013.)
- Klaudije Elijan, *O prirodni životinja* (Περὶ ζῴων ιδιότητος) (<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Aelian/home.html>, 21. svibnja 2013.)
- Klaudije Ptolemej, *Geografska uputa* (Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις)
- Likofron, *Aleksandra* (Ἀλεξάνδρα)
- Ovidije, *Metamorfoze* (*Metamorphoseon libri*) (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=57F6292715DD61A3AC0EB3FA4D412672?doc=Perseus%3atext%3a1999.02.0029>, 21. svibnja 2013.)
- Pauzanija, *Opis Grčke* (Ἑλλάδος περιήγησις)
- Plinije Stariji, *Prirodoslovlje* (*Naturalis Historiae*) (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=57F6292715DD61A3AC0EB3FA4D412672?doc=Perseus%3atext%3a1999.02.0138>, 21. svibnja 2013.)
- Pomponije Mela, *Opis zemalja* (*Chorographia*) (<http://www.thelatinlibrary.com/pomponius1.html>, 21. svibnja 2013.)
- Pseudo-Skilaks, *Peljar* (Περίπλους)
- Stefan Bizantinac, *Narodne znamenitosti* (Ἐθνικά)
- Strabon, *Geografija* (Γεωγραφικά)
- Teofrast iz Eresa, *O istraživanju biljaka* (Περὶ φυτῶν ἱστορίας)
- Vergilije, *Eneida* (*Aeneis*) (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=57F6292715DD61A3AC0EB3FA4D412672?doc=Perseus%3atext%3a1999.02.0055>, 21. svibnja 2013.)
- Svi originalni tekstovi kod kojih nije naveden izvor preuzeti su putem CD ROM-a TLG-e (*Thesaurus Linguae Graecae*), digitalne biblioteke grčke književnosti izdanog 2000. godine od strane University of California, Irvine, U.S.A.

Popis literature

- Bilić Dujmušić, S., *Excavations at Cape Ploča near Šibenik, Croatia*, U: *Hesperia, I Greci in Adriatico* 2, 18, Rim 2004., str. 123.-140.
- Bilić Dujmušić, S., *The Archaeological Excavations on Cape Ploča (Promunturium Diomedis)*, U: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. god. u Splitu, Split 2002., str. 485.-497.
- Blomdahl, A., Breife, B., Holmström, N., *Flight Identification of European Seabirds*, London 2003.
- Bonačić Mandinić, M., *The Coin Finds at Ploča Promontory*, U: *Hesperia, I Greci in Adriatico* 2, 18, Rim 2004., str. 151.-161.
- Castiglioni, M. P., *The Cult of Diomedes in the Adriatic: Complementary Contributions from Literary Sources and Archaeology*, U: *Bridging the gaps: sources, methodology and approaches to religion in History*, Pisa 2008., str. 9.-28.
- Conti, N., *Mitologia*, Universidad de Murcia 1988.
- Čaće, S., Šešelj, L., *Finds from the Diomedes' sanctuary on the cape Ploča: new contributions to the discussion about the hellenistic period on the east Adriatic*, U: *Illyrica antiqua*, Zagreb 2005., str. 163.-186.
- Čaće, S., *Promunturium Diomedis* (*Plin. Nat. Hist. 3, 141*), U: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 35/22, Zadar 1997., str. 21.-44.
- D'Ercole, M. C., *Back from Troy: Diomedes and Other Heroes in the Ancient Mediterranean*, U: *Mediterranean Myths from Classical Antiquity to the Eighteenth Century*, Ljubljana 2006., str. 24.-34.
- Fletcher, K. F. B., *Vergil's Italian Diomedes*, U: *The American Journal of Philology*, vol. 127, 2, 2006., str. 219.-259.
- Forenbaher, S., Gaffney, V., Hayes, J., Kaiser, T., Kirigin, B., Leach, P., Vujnović, N., *Hvar-Vis-Palagruža 1992.-1993.*, U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 86, Split 1994., str. 13.-52.
- Katičić, R., *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975., str. 39.-78.
- Kirigin, B., *Palagruža: Diomedov otok ili uvod u početne veze Dalmacije s antičkim grčkim svijetom*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 106.-109.
- Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 367.-378.
- Kirigin, B., *The beginning of Promunturium Diomedis: preliminary pottery report*, U: *Hesperia, I Greci in Adriatico* 2, 18, Rim 2004., str. 141.-150.
- Kirigin, B., Johnson, A., Vučetić, M., Lušić, Z., *Palagruža – The Island of Diomedes – and Notes on Ancient Greek Navigation in the Adriatic*, U: *The Connecting Sea: Maritime interactions in Adriatic Prehistory*, Oxford 2009., str. 137.-155.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Skelac, G., *Palagruža 2003. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 28, Zagreb 2004., str. 207.-220.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 249.-260.

- Kirigin, B., Katunarić, T., *Palagruža – crkva Sv. Mihovila, izvještaj sa zaštitnih iskopavanja 1996.*, U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 94, Split 2002., str. 297.-324.
- Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 43.-60.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., *Salamandrija*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb 2005., str. 383.-386.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., Barbarić, V., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb 2006., str. 421.-423.
- Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., Popović, S., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4, Zagreb 2007., str. 475.-477.
- Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., Popović, S., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5, Zagreb 2008., str. 581.-583.
- Kirigin, B., Zec, A., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6, Zagreb 2009., str. 616.-617.
- Krpan, M., *Srednjodalmatinska ornitofauna*, *Larus* 31-32, Zagreb 1980., str. 97-156.
- Ljubić, Š., *Predaje Jadranske: Historičko-kritička istraživanja o obstanku Diomeda Ilirskoga*, U: *Književnik, časopis za jezik i povijest hrvatsku i srbsku*, opseg 3, Zagreb 1866., str. 496.-507.
- Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010.), str. 41.-61.
- Miholjek, I., *Podmorje Palagruže*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb 2006., str. 415.-416.
- Miše, M., Šešelj, L., *The Late Hellenistic and Early Roman fine pottery from the sanctuaries of Diomedes in Dalmatia*, U: *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta*, 40, Bonn 2008, str. 113.-119.
- Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010.
- Šešelj, L., *Rt Ploča*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 110.-111.
- Škiljan, D., *Leksikon antičkih autora*, Zagreb 1996.
- Thompson, D. W., *The Birds of Diomede*, *Classical Review* 32, 5-6, Oxford 1918., str. 93.-96.
- Zaninović, M., *Apsorus i Crexa na Jadranskom putu*, U: *Senjski zbornik* br. 32, 2005., str. 5.-24.
- Popis slika
1. Slika s prikazom kaukala (*Calonectris diomedea*), Ulisse Aldrovandi, početak 18. st., danas u Bibliotheca Universita di Bologna (Marohnić, J., *Diomed na Jadranu*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 54.)
 2. Palagruža, pogleda s mora (<http://www.yc-host.hr/upload/images/race/palagruza.jpg>, 11. 5. 2013.)

3. Vela Palagruža, satelitska snimka Sustava evidencije zemljišnih parcela Republike Hrvatske ARKOD (<http://www.arkod.hr/>, 11. 5. 2013.)
4. Arheološke iskopine na položaju Salamandrija, Palagruža (http://astrogeo.geoinfo.geof.hr/pelagosa/images/iskopine_1_large.jpg, 12. 5. 2013.)
5. Skica tlocrta Salamandrije s označenim mjestima iskopavanja i arhitektonskim ostatcima (http://astrogeo.geoinfo.geof.hr/pelagosa/images/sl.%202020Salamandrija%20-%20tlocrt%20%2706_large.jpg, 11. 5. 2013.)
6. Ulomak keramičke posude s urezanim Diomedovim imenom, 5. st. pr. Kr. (Šešelj, L., *Rt Ploča*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 111.)
7. Ulomak helenističke zdjele od sive gline nađen u □ A-19, SJ 9390 s natpisom u dva reda (Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 53, slika 10./2)
8. Noga kiliksa s urezanim grčkim posvetnim natpisom, jedinim cjelovitim nađenim na Palagruži, datiranim u 500. g. pr. Kr. (Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 53, slika 10./1)
9. Ulomak crnog skifa s natpisom u četiri reda, datiran u 450.-425. g. pr. Kr. (Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 53, slika 14./1)
10. Ulomci atičke crvenofiguralne kupe s natpisima, datirani u 520.-500. g. pr. Kr. (Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 255., slika 6./3a i 3b)
11. Pogled na rt Ploča (http://www.sea-seek.com/images/x1/6/20/Rt_Ploca2.jpg, 26. 5. 2013.)
12. Topografska situacija oko rta Ploča (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 13., karta 1.)
13. Položaj nalazišta na rtu Ploča (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 19., karta 3.)
14. Rt Ploča 1997. godine, skica lokaliteta (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 20., plan 1.)
15. Ulomak oboda skifa veličine 2,6 x 2,8 cm datiran u 3./2. st. pr. Kr. s urezanim natpisom ΔΙ ΣΥΝ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 59.)
16. Posuda s blago izvijenim obodom izrađena od tvrde gline bez primjesa, datirana u 4./3. st. pr. Kr. s urezanim natpisom ΤΡΙΤΟΣ ΔΙΟΜ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 60.)
17. Ulomak patere datirane u 2./1. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΔΙΟΜΕΔ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 86.)

18. Ulomci oboda zdjele datirani u 3./2. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΙΔ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 93.)
19. Ulomak oboda čaše ili male zdjelice datiran u 3.-1. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΔΙΟΜ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 100.)
20. Ulomak poluloptaste duboke zdjele izradene od tvrde gline s urezanim posvetnim natpisom ΔΙΟΜΗΔΙ ΔΩΡΟΝ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 112.)

Domagoj Grečl

Rimska religija do dolaska kršćanstva

Pax deorum

O rimskoj religiji, koja je nastala po grčkim uzorima, postoji doista bogata literatura. Najvažniji su autori Marko Terencije Varon i Marko Valerije Flak koji, nažalost, nisu potpuno očuvani, ali imamo mnogo podataka iz njihovih djela kod Ovidija (*Fasti*), Plutarha (*Αἰτίαι Ῥωμαϊκά*), Aula Gelija, Seksta Pompeja Festa (samo u izvatku Pavla Đakona), te Servijeve, Makrobijeve i Augustinove komentare uz Vergilija. Ovamo možemo ubrojiti i brojne bilješke iz povijesti religije kod Livija i Dionizija Halikarnasana. Nešto je tekstova sačuvano u kulturnim pjesmama Arvalske braće i Salijaca (*carmen Arvale* i *carmen Saliare*). Također su očuvana djela o kulturnim svečanostima, npr. *ludi saeculares* u doba Augusta, Klaudija, Septimija Severa.

Rimljani su se držali *najpobožnijim ljudima*. Od te je činjenice Polibije (usp. »Povijest« 6, 56) načinio paradoks: da su *pobožniji od bogova*. Rimljani su savjesno razlikovali praznovjerje od čarobnjaštva. Riječ *religio* možemo definirati ili kao obvezu saveza između boga i čovjeka (*religāre*) ili kao savjesno izvršavanje vjerskih obreda (*relegere*). Danas držimo to drugo objašnjenje ispravnim. Prema silama koje vladaju svijetom odnosio se Rimljanin s puno poštovanja; nije im pokušavao nauditi čarolijom, nego ih udobrovoljiti molitvama. Rimljani su nastojali očuvati *pax deorum* (naklonost bogova), povoljan sporazum između bogova i države, odnosno tu naklonost vratiti u prijašnje stanje ako bi po nepovoljnim znamenjima vidjeli da se bogovi srde. Rimljani, kao ni Grci, nisu baš prihvaćali štovanje bogova u životinjskom obliku; egipatski teriomorfizam izazivao je kod njih gnušanje. Suprotno Grcima, nisu bili skloni prikazivati bogove u ljudskom obličju. Grčki antropomorfizam, iako je prodro u rimsku likovnu umjetnost i literaturu, nije se na području Rima mogao probiti, npr. Vesta nije u svome hramu imala kulturni kip, a stari vjerski obredi (*Forficidia, Parilia, Robigalia...*) nisu po svojoj prirodi imali antropomorfne naslovnike. Rimljani su zamišljali svoje bogove kao sile koje njima vladaju i s kojima mogu biti u prijateljskim odnosima. Radilo se o mnoštvu božanskih bića koja su prilično neodređeno označena kao lari i penati. U ranije doba Rimljani poznaju nekoliko velikih bogova: *Iuppiter, Mars, Quirinus, Vesta*. Nalazimo katkad i božanske parove, npr. *Liber—Liberia, Pomo—Pomona*, koji nisu bračni par nego utjelovljenje dva nadopunjujuća aspekta iste funkcije. Taj rimski politeizam tek je u kasnije doba prešao, pod utjecajem strane filozofije ili teologije, u panteizam ili u monoteizam. Rimska predodžba tuđega dualizma poznata je kao kult Mitre.